

Colecția
ACADEMICA

181

Seria

Liviu Andreescu este conferențiar la Universitatea Spiru Haret, unde predă Studii americane. Are un doctorat în Științe politice de la SNSPA București și a publicat în domeniul științelor educației, al relațiilor dintre biserică și stat (inclusiv în educație), al culturii și literaturii americane și al studiilor prospective. Este autorul, printre altele, unui volum despre *Libertatea academică: între teorie și politicile universitare* (Institutul European, 2010).

Liviu Andreescu, *Privilegiu savante. O istorie a libertăților universitare în Europa și Statele Unite*

© 2013 Institutul European, Iași

INSTITUTUL EUROPEAN

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13

euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

LIVIU ANDREESCU

PRIVILEGIILE SAVANTE

O istorie a libertăților universitare în Europa și Statele Unite

Cuvânt-înainte de Lucian NASTASĂ

INSTITUTUL EUROPEAN
2013

Cuvinte-cheie: libertatea academică, libertatea de investigație, istoria universităților, academii științifice, patronaj, viitorul învățământului superior

CUPRINS

Mulțumiri / 7

Cuvânt-înainte / 9

Introducere / 13

Capitolul I: Drepturi, imunități și autonomie instituțională în universitatea medievală / 21

Soluția bologneză / 27

Paradigma pariziană / 32

Libertăți individuale și libertăți corporatiste / 37

Capitolul II: Declinul autonomiei universitare / 53

Bastioane ale ortodoxiei? / 57

Paternalismul orașelor-stat / 67

Capitolul III: Redefinirea comunității de învățați, ethosul științific și libertatea de a filozofa / 73

Știința în afara universității / 74

Libertas philosophandi / 89

Capitolul IV: Ideea romantică de universitate și *Lehrfreiheit* / 103

Halle și Göttingen / 108

Conflictul facultăților / 114

Berlin și Ideea de Universitate / 121

Die Lehrfreiheit / 135

Capitolul V: **Spre un concept european de libertate universitară** / 145
Anglia și educația liberală / 151

Capitolul VI: **Statele Unite și conturarea doctrinei moderne a libertății academice** / 167

Capitolul VII: **Libertățile universitare astăzi: sinergii și tensiuni** / 187
Sinergii / 191
Tensiuni / 199

Capitolul VIII: **Ce viitor pentru libertatea academică?** / 213

Lucrări citate / 231

Abstract / 245

Zusammenfassung / 249

Capitolul VII

Libertățile universitare astăzi: sinergii și tensiuni

Conrad Russell, un eminent istoric britanic contemporan – și fiul celebrului filozof –, observa, în deschiderea volumului său *Academic Freedom*, că termenul de libertate academică generează confuzie fiindcă „vine dintr-o tradiție medievală care antedatează majorității sensurilor contemporane ale termenului «libertate»”. „Este teza acestei cărți”, își continua Russell pledoaria, „că o mare parte din acea tradiție intelectuală rămâne încă relevantă...”¹ Istoria trasată în acest volum acordă gândirii din Evul Mediu locul său, mai ales în ceea ce privește autonomia instituțională a universităților, dar recunoaște, în același timp, că o parte considerabilă din forța ideii de libertate universitară provine din evoluții ulterioare, într-o anumită măsură contrare spiritului medieval. În mod special, dimensiunea individuală a libertății academice, mai degrabă decât cea corporatistă (numită acum, de obicei, „autonomie universitară”), datorează mai puține Evului Mediu, fiind mai ales fructul „libertății de a filozofa” din modernitatea timpurie, apoi al liberalismului clasic și idealismului german și, în cele din urmă, al concepțiilor moderne despre libertatea intelectuală și libertatea de exprimare, bine puse în lumină de cariera libertății academice în SUA inter- și postbelică.

În spațiul nord-american, autonomia *instituțională* era cimentată, la începutul veacului al XX-lea, de natura predominant privată a învățământului superior american (deși marile universități de

¹ Conrad Russell, *Academic Freedom*, Kindle ed., Taylor & Francis, Londra, 1993, p. 1.

PRIVILEGIILE SAVANTE

stat luaseră deja ființă), pe de-o parte, și de tradiția libertății inițiativei private și a nonreglementării, pe de alta. Simplu spus, universitățile erau percepute îndeobște ca instituții proprietare, cu țeluri nobile, de bună seamă, dar străjuite de consilii administrative cu vederi politice și culturale mai curând conservatoare. Ca atare, libertatea de exprimare profesională era, pe anumite dimensiuni, limitată: dreptul angajatorilor (inclusiv al statului) de a dispune de competențele profesionale ale angajaților, până la vetoul asupra ideilor diseminate de aceștia în mediul academic, era perceput drept un corelativ firesc al statutului de patron (colectiv) ori de administrator (*trustee* sau *regent*) al unei corporații, fie ea și educațională. Datorită acestui conflict între o deontologie profesională postiluministă și o doctrină economică nonintervenționistă, lupta pentru libertatea academică în Statele Unite a căpătat, în cele din urmă, o marcată tentă individualistă, orientată spre apărarea dreptului profesorilor universitari de a se exprima liber la catedră și de a nu fi sancționați (academic) pentru discursurile din afara zidurilor universitare.

Așa se face că, în ciuda limitelor libertății academice americane și, în special, a naturii sale puternic contextualizate de specificitatea sistemului de învățământ superior, formula descrisă la finalul capitolului anterior s-a dovedit un cadru solid pentru secolul al XX-lea. O parte din ascendența acestei concepții (americane) privind libertatea academică poate fi atribuită eșecului universităților europene de a se opune totalitarismelor de pe continent; și, mai general, apelor tulburi prin care a navigat lumea europeană câteva decenii bune după 1900. Cum scriau Morton și Phyllis Keller, consemnând sentimentele care au marcat tricentenarul Universității Harvard în 1936, „contrastul dramatic dintre libertatea academică americană (chiar și temperată de clasă, rasă și gen) și tirania care se abătea asupra Europei și Asiei au lăsat impresia că un instrument civilizator, în acel moment aflat în pericol, trecea din mâinile Lumii Vechi în cele ale Lumii Noi”².

² Morton Keller și Phyllis Keller, *Making Harvard Modern: The Rise of America's University*, Oxford University Press, New York, 2001, p. 10.

După război, filozofia etatistă care a dominat sistemele de învățământ europene a facilitat această evoluție. Apoi, o bună parte din succesul concepției americane despre universitate și libertățile universitare a avut ca sorginte chiar performanțele academice din SUA, precum și faptul că acest sistem de învățământ superior a anticipat, în privințe importante, dezvoltarea educației universitare de pe glob.³ În fine, succesul libertății academice americane mai ține de faptul că, din rațiuni complexe, legate, printre altele, de rolul curților și juriștilor în codificarea doctrinei, acest concept a fost definit și dezbătut în Statele Unite mai atent și mai explicit decât în Europa, continentală și nu numai. Unul dintre puținele documente internaționale „globale” dedicate libertăților profesionale din mediul universitar, *Recomandarea UNESCO privind Statutul Personalului din Învățământul Superior* (1997), reia îndeaproape tocmai concepția nord-americană despre libertatea academică și drepturile ocupaționale aferente⁴.

Turnura individualistă a ideii contemporane de libertate academică a fost susținută nu numai de ascendența liberalismului filozofic, ci și, indirect, de creșterea funcției de reglementare a statului modern. Nu e vorba aici doar de impunerea, încă de la începuturile secolului trecut (și chiar de mai devreme), a unei concepții mai pronunțat intervenționiste privind guvernarea, ci și despre asumarea de stat a unui rol extins în viața universitară. Desigur, independența

³ Înainte de orice, pesemne, în privința masificării.

⁴ *UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel* (1997), <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160495e.pdf>. La data adoptării documentului, Statele Unite nu mai participa la UNESCO și, probabil, nu ar fi sancționat ideea unei declarații universale din rațiuni ideologice. Cu toate acestea, organizații academice americane au jucat un rol în redactarea documentului discutat (inclusiv pe filiera canadiană, esențială în adoptarea *Recomandării*); în plus, SUA era afiliată la Organizația Internațională a Muncii, care a avut o importantă funcție consultativă în elaborarea *Recomandării*. Vezi Donald Savage și Patricia Finn, „UNESCO and the Universities”, *Academe* 85.4 (1999).

PRIVILEGII SAVANTE

corporatistă a universităților medievale, care controlau îndeaproape orașele în care își desfășurau activitățile, coexistase, de fapt, cu un grad ridicat de dependență față de coroană sau de altă autoritate echivalentă ca putere⁵. Cu toate acestea, odată cu finanțarea directă a unor cohorte tot mai mari de studenți, într-un număr tot mai ridicat de instituții, care au început să înghită o parte considerabilă din bugetul public, ideea că instituțiile de învățământ superior au o responsabilitate publică, că trebuie să dea seama înaintea societății de activitățile lor, nu mai putea fi dublată de prerogative corporatiste extinse, fie ele și formale. Ca atare, dimensiunea instituțională a libertății academice a fost uneori, ideologic vorbind, subordonată dimensiunii individuale, la rândul ei expresie a interesului public.

Aceste reformulări ale ideii de libertate academică au condus la o serie de dileme conceptuale. Cum arată relația dintre autonomia instituțională și libertatea academică individuală? Care dintre cele două are un rol funcțional prioritar – respectiv, care decurge din cealaltă? Cum se împacă aceste sfere de autonomie cu responsabilitățile sociale, individuale și de grup, ale profesoratului? Care este, apoi, legătura dintre dreptul la libertatea academică și drepturile civile de exprimare și, eventual, de asociere? Și, nu în ultimul rând, reprezintă libertatea academică (individuală) un „drept”, sau, mai curând, doar o prerogativă asociată unei funcții, aceea de profesor sau cercetător universitar?

În cele ce urmează, voi schița un răspuns pentru întrebările de mai sus. Totuși, mă preocupă mai puțin doctrina libertății academice, subiect de care m-am ocupat în detaliu altundeva⁶, și, mai degrabă, *tensiunile* ascunse sub idealurile nobile ale libertății academice și autonomiei universitare. Acestea din urmă, așa cum a devenit destul de clar după incursiunea prin istoria ideilor, sunt inseparabile de istoria concepțiilor despre libertățile, drepturile, imunitățile,

⁵ Russell, *Academic Freedom*, p. 16.

⁶ Andreescu, *Libertatea academică*, cap. I; Liviu Andreescu, „Foundations of Academic Freedom: Making New Sense of Some Aging Arguments”, *Studies in Philosophy and Education* 28.6 (2009).

privilegiile asociate universitarilor și universităților. Este foarte probabil ca o concepție chiar unitară, coerentă și perfect consecventă despre libertatea academică să nu poată răspunde în mod satisfăcător *tuturor* practicilor și intuițiilor contemporane larg acceptate care vizează ideile gemene sus-amintite; și să nu poată decide, în mod neîndoios, *toate* întrebările dificile ridicate de ideile respective. Caz în care, așa cum voi sugera în capitolul final al volumului, ideea că am putea dispune astăzi – sau că am avea nevoie – de o concepție unitară, universală despre libertatea academică devine, ea însăși, o temă de discuție.

Sinergii

Datorită istoriei sale conceptuale și instituționale, libertatea academică se bizuie pe întemeieri distincte, care pot fi asociate cu una, sau alta, sau mai multe, dintre concepțiile despre libertățile universitarilor creionate pe parcursul acestui volum. Nu toate aceste concepții vor avea o greutate egală, dar niciuna nu poate fi complet ignorată. În plus, nu toate aceste întemeieri au implicații identice în privința organizării treburilor academice. Mai mult, nu toate justificările contemporane ale libertății academice disting în mod clar între dimensiunea sa individuală și cea instituțională, după cum nu stabilesc limpede prioritatea uneia în raport cu cealaltă⁷.

Nu în ultimul rând, deși există un miez destul de bine conturat al libertății academice individuale, ceea ce depășește acest epicentru doctrinar poartă o relație complexă, chiar dificilă, cu ideea de bază. În esență, libertatea academică înseamnă, astăzi, că universitarii sunt feriți de sancțiuni academice pentru actele lor profesionale – cele privind predarea (teme, metode, evaluare), cercetarea (subiecte, metode, rezultate, publicare) și, într-o variantă ușor extinsă, dar general acceptată, pentru criticile adresate instituției

⁷ Am dezvoltat pe larg temele acestei subsecțiuni în Andreescu, „Foundations of Academic Freedom”.

PRIVILEGII SAVANTE

și sistemului de învățământ. Ca un corolar ceva mai problematic, se consideră că libertățile profesionale pot fi exercitate în mod deplin doar dacă universitarii decid, în comun, și „cine poate preda [și cerceta]”⁸ în instituțiile lor.

Dincolo de această substanță dură a libertății academice, conceptul a fost invocat în nenumărate alte contexte, în mod rezonabil, dar nu neapărat de la sine evident. Nu este deloc clar ce relație întreține libertatea academică cu dreptul universitarilor de a fi scutiți de sancțiuni academice și pentru exprimările lor politice (inclusiv afilierea politică); sau pentru discursuri (mai mult sau mai puțin) profesionale extramurale, săvârșite în afara contextului universitar⁹. Nu pare evident nici ce implicații are libertatea academică asupra dreptului universitarilor de a face parte din, sau a trimite reprezentanți în organismele de conducere universitară; și de a participa la deciziile privind țelurile și strategiile instituționale, ori mijloacele de a le atinge. În fine, se dovedește complicat de afirmat cu precizie ce consecințe are miezul doctrinar al libertății academice asupra drepturilor ocupaționale ale universitarilor (asupra conținutului contractelor de muncă). Justificările libertăților universitare discutate mai jos constituie doar un ghid limitat în aceste privințe.

Probabil cea mai des invocată întemeiere a libertății academice face apel la ideea de adevăr, parcurgând o linie de argumentare comună cu justificările libertății de exprimare. Potrivit acestei concepții, libertatea academică servește la „atingerea adevărului în beneficiul societății”¹⁰, la căutarea adevărului „oriunde

⁸ Curtea Supremă a SUA, *Regents of the University of California v. Bakke* (1978).

⁹ Pentru cazul așa-numitului „malpraxis” profesional, vezi articolul Mihaelei Miroiu, „Clientul nostru, stăpânul nostru! Malpraxisul în consilierea politică”, *Revista 22*, 19 ianuarie 2007.

¹⁰ Richard De George, *Academic Freedom and Tenure: Ethical Issues*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1997, p. 74.

acesta îi conduce pe universitari”¹¹. O definiție mai elaborată se referă la „libertatea universitarilor, în limitele legii, de a pune sub semnul întrebării cunoașterea existentă și de a propune idei noi și controversate, ori opinii nepopulare, fără să se expună astfel vreunui risc. Este libertatea de a parcurge o direcție de cercetare până la capăt, indiferent care va fi acesta și indiferent de consecințele sale, precum și de a îi învăța pe alții adevărul, așa cum îl vedem [ca universitari], recunoscând în același timp punctele de vedere diferite”¹². Curtea Supremă americană a pus punctul pe *i* notând, într-un caz celebru din 1967, că sala de clasă „reprezintă în mod special o «piață a ideilor». Viitorul națiunii depinde de participarea la schimbul perseverent de idei care revelează adevărul «din mulțimea discursurilor...»”¹³.

Cum vom vedea, Curtea amestecă aici două argumente parțial distincte, însă importantă rămâne încrederea sa că întreținerea unei piețe libere a ideilor are, ca rezultat, atingerea adevărului. Nu e nevoie să împărtășim o concepție tare despre natura adevărului – de pildă, am putea susține doar că acesta poate fi mai bine *aproximat* în condițiile unei piețe libere a ideilor – pentru a înțelege atractivitatea concepției, popularizată de, printre alții, J.S. Mill în scrierile sale despre libertate.

Cum se observă din comparația cu teoriile lui Mill, chiar dacă acceptăm că o piață liberă a ideilor se dovedește propice descoperirii – sau măcar urmării – adevărului, nu devine imediat clar de ce această observație întemeiază libertatea academică în mod special, mai degrabă decât libertatea intelectuală în general. De ce ar fi universitarii diferiți de alți cercetători, sau chiar de alți gânditori sau intelectuali?

Pentru a răspunde acestei întrebări, teza apropierii de adevăr este însoțită, de obicei, de una adiacentă, care afirmă că, în universități, prin chiar vocația lor științifică, adevărul este urmărit într-

¹¹ Charles Glenn, „University Mission and Academic Freedom: Are They Irreconcilable?”, *European Journal for Education Law and Policy* 4 (2000), p. 41.

¹² Russell, *Academic Freedom*, p. 18.

¹³ *Keyishian v. Board of Regents*, 514 U.S. 673 (1995), p. 603.

PRIVILEGII SAVANTE

un mod anume – „dezinteresat”, adică fără un scop tangibil imediat, fără constrângerea unor beneficii palpabile în viitorul apropiat. Lucrurile nu s-ar întâmpla astfel decât în puține alte instituții, fie ele și științifice. Nu doar că universitatea nu ar avea scopuri pecuniare (instituțiile de învățământ superior mai sunt încă, în uriașa lor majoritate, organizații non-profit), dar nici scopurile sale științifice nu ar fi condiționate de obținerea de rezultate cu rentabilitate clară. Nu doar că o universitate nu este, pentru a alege un exemplu din zona cercetării, o companie farmaceutică care urmărește maximizarea profitului; dar nu se aseamănă, în această privință, nici măcar unui institut de cercetare care trebuie să livreze regulat o prognoză meteo sau economică, predicții despre cutremure, ori sfaturi privind politicile publice într-un domeniu sau altul. Desigur, astfel de activități – de cercetare medicală, economică, meteorologică, seismologică – stau toate la îndemâna universităților și institutelor lor, însă nimic nu împiedică departamentele universitare să își schimbe direcția de cercetare sau, alternativ, să nu livreze diagnozele și prognozele amintite, ci analize mai sofisticate, dar fără relevanță imediată. Dacă institutul de fizică al unei universități încetează să facă cercetare meteorologică aplicativă, limitându-se la fizica fundamentală, nimeni nu-i va reproșa că și-a trădat menirea sau mandatul public. Dar tocmai pentru a fi feriți de presiuni în condiții de posibilă irelevanță pe termen scurt, universitarii ar avea nevoie de libertate academică.

O astfel de justificare a libertății academice are la bază, în mod evident, o tradiție de gândire liberală. Aceasta nu se limitează la liberalismul clasic, căruia îi precede cu eforturi care au început, cum am văzut, încă din vremurile medievale. Totuși, filonul liberal-individualist rămâne, pesemne, cel mai puternic în întemeierea descrisă mai sus. Lui i se asociază anti-utilitarismul academic, atât pe filiera sa anglo-saxonă, cât și pe cea idealist-iluministă de origine teutonă. Dacă liberalismul clasic asigură prima jumătate a justificării – piața liberă a ideilor –, curentele anti-utilitariste susțin partea a doua – universitatea ca instituție eliberată de constrângeri imediate.

Observam mai sus că, într-o decizie importantă pentru soarta libertății academice din SUA, Curtea Supremă americană a asociat

două argumente parțial distincte. Primul, al urmării adevărului, a fost discutat anterior. Cel de-al doilea, al funcției democratice a universităților, susține că universitarilor li se cuvine o protecție specială fiindcă, prin instituțiile lor, ei reprezintă o stavilă atât înaintea tiraniei autoritare, cât și înaintea celei democratice, a majorităților. „Pluralismul politic esențial unei societăți democratice”, s-a scris, „trebuie să se sprijine pe fundația pluralismului cultural”, adică pe o pluralitate de concepții despre lume¹⁴. „Ca sanctuare instituționale ale cercetării libere ... [universitățile] oferă un spațiu în care ideile noi și neortodoxe pot fi judecate pe baza unor standarde intelectuale...”¹⁵

Înrudirea acestui argument cu argumentul adevărului este evidentă, ca și suprapunerea parțială a celor două. Totuși, argumentul privind rolul democratic al universităților rămâne (parțial) distinct, căci nu adevărul, indiferent dacă acesta este definit ca scop în sine sau ca mijloc pentru un scop mai înalt, constituie miza reală a libertății academice în această întemeiere, ci bunăstarea comunității politice. Argumentul ar sta în picioare și dacă piața liberă a ideilor nu ar conduce la o cunoaștere mai bună a adevărului, ci numai la producția de idei noi, care nu sunt controlate de vreo autoritate.

Disponem și de o versiune ușor diferită, mai modestă a acestui argument. Ea se concentrează, cum o face Kant în *Cearta facultăților*, nu atât asupra beneficiilor aduse de libertatea academică societății democratice în general, ci mai ales asupra efectelor indirecte asigurate prin modul în care principiul discutat afectează profesiile. Dacă cele din urmă – și, la Kant și în tradiția statelor continentale, mai ales profesiile administrativ-juridice – reprezintă stâlpii guvernării, atunci universitățile joacă, se spune, un rol central în interogarea principiilor lor fundamentale. Profesiile ar cădea repede pradă intereselor statului și ale forurilor profesionale în cazul în care nu ar exista un spațiu în care ele să poată fi constant supuse, cum ar fi spus filozoful de la Königsberg, examenului rațiunii.

¹⁴ Russell, *Academic Freedom*, p. 35.

¹⁵ Amy Gutmann, *Democratic Education*, ed. revăzută, Princeton University Press, Princeton, 1999, p. 174.

PRIVILEGIILE SAVANTE

Dacă cele două argumente discutate până acum vin dinspre o concepție liberală despre societate, cel de-al treilea este asociat unui ideal mai larg de autonomie. Idealul neumanist de edificare individuală, sau *Bildung*, reprezintă o primă referință, explorată anterior. Astfel, scopul dintâi al unei experiențe universitare l-ar constitui nimic mai puțin decât construcția unei personalități depline. Prin urmare, libertatea spirituală, esențială experienței oferite de educația superioară, nu trebuie compromisă. Această justificare are o greutate specială nu doar în contextul cercetării universitare, așa cum se întâmplă cu argumentele precedente, ci și în cazul funcției pur educative a învățământului superior. Cum susțineau reformatorii universitari ai secolului al XIX-lea, studenții trebuie tratați ca parteneri întru știință¹⁶, căci – cu cuvintele filozofului american Josiah Royce – „ce altceva este știința, dacă nu [o operă de] construcție spirituală?”¹⁷ Acesta este unul dintre motivele pentru care, în Germania veacului al XIX-lea, libertatea academică (*Lehrfreiheit*) era socotită inseparabilă de conceptul înrudit de libertate de a învăța (*Lernfreiheit*).

Acest din urmă argument admite și o versiune în care libertatea academică nu servește doar unui ideal superior (edificarea personală, împlinirea personalității umane depline), ci reprezintă un scop în sine, imposibil de distins de vocația academică și de profesia de universitar. Căci ce ar mai însemna această profesie fără libertatea de a cerceta și de a preda conform propriei conștiințe și standardelor științifice general acceptate? Cum nota Raportul din 1915 al Asociației Profesorilor Universitari Americani (AAUP), orice universitar „care este sau pare să fie motivat de orice altceva decât conștiința sa profesională ... corupe profesia universitară...”¹⁸ Standardele științei presupun cercetarea neîngrădită a adevărului,

¹⁶ M. Simons, „‘Education Through Research’ at European Universities: Notes on the Orientation of Academic Research”, *Journal of Philosophy of Education* 40 (2006), pp. 31-50.

¹⁷ Royce, „Recent Ideals of American University Life”, p. 388.

¹⁸ AAUP, „General Report”, pp. 396-397.

astfel încât, privat de libertatea de a își exprima opiniile științifice așa cum le vede, universitarul ar fi deposedat de uneltele esențiale profesiei sale. Ar fi afectată, de fapt, nu doar stima de sine profesională ci, în măsura în care vedem în profesia universitară o opțiune de viață mai profundă, care răspunde unei vocații individuale, chiar autonomia personală a practicianului. Libertatea academică are, conform acestei concepții, „o valoare intrinsecă esențială”, care reclamă protecție indiferent de beneficiile aduse societății prin privilegiile acordate savanților¹⁹.

Am reluat principalele argumente în favoarea libertății academice pentru a oferi o măsură a discursului la care se raportează încercările contemporane de a codifica acest principiu. Desigur, în formele prezentate succint mai sus, argumentele apar mai curând idealiste, eventual tributare unor concepții învechite despre viața și vocația universitară. Nu cred că idealismul justificării reprezintă, în sine, o obiecție suficient de puternică înaintea întemeierii unui drept ori privilegiu – toate justificările drepturilor și libertăților fundamentale au un puternic iz idealist și presupun, ca atare, un act de credință²⁰. Cât despre a doua obiecție, care va fi discutată mai pe larg în capitolul următor, mă voi limita aici la observația că, una peste alta, o astfel de imagine privind vocația academică rămâne, încă, răspândită printre universitari și non-universitari deopotrivă.

Ce mă preocupă în mod special, în continuare, este nu atât tema justificărilor, cât cea a tensiunilor din sânul libertății academice. Căci, o sugerează istoria descrisă în aceste pagini, libertatea academică de astăzi este moștenitoarea unor tradiții de gândire – și de practică – diferite. De la universitatea medievală, ideea de libertate academică a primit instituția privilegiului corporatist, manifestat, printre altele, în organizarea pe baze colegiale. Pretențiile la un statut

¹⁹ Rolf Sartorius, „Tenure and Academic Freedom”, în Pincoffs, coord., *The Concept of Academic Freedom*, p. 136.

²⁰ Louis Menand, „The Future of Academic Freedom”, în Louis Menand, coord., *The Future of Academic Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 1996, p. 6.

PRIVILEGII SAVANTE

special pentru universitari, în raport cu alți erudiți sau funcționari publici ori privați, s-au născut în Evul Mediu și au fost perpetuate, cu sincope, de atunci și până astăzi.

De la modernitatea timpurie, universitarii au preluat pretenția învățaților de a se bucura de libertate de gândire individuală, depășind concepțiile mai vechi, orientate preponderent spre comunitatea profesională. S-a cristalizat astfel identificarea profesiei cu tema amplă a căutării adevărului, indiferent de consecințe și, uneori, chiar în conflict cu opțiunile autorităților. Au fost definite, în cele din urmă, contururile unui ethos al cărturarului.

Neumanismul german, dar și anti-vocaționalismul anglo-saxon, au lăsat în urma lor imaginea unei universități formatoare de conștiințe, edificatoare de persoane autonome, complexe. Mai cu seamă primul curent a asociat această concepție în mod direct cu experiența științifică, ce a devenit, în sine, o formă de educare. Totodată, în Prusia, dar și în universitatea napoleoniană sau în alte sisteme care au urmat aceste modele de organizare a vieții universitare, s-a precizat o concepție despre statutul profesorului ca funcționar public, cu privilegii speciale și drepturi ocupaționale distincte de cele ale profesionistului de rând.

În fine, de la concepția modernă nord-americană, ideea de libertate academică și-a însușit, în afară de baza filozofică adusă la zi, un accent proceduralist, preocupat de latura formală a drepturilor. Această perspectivă a dat și un plus de greutate conceptuală dimensiunii ocupaționale a libertății academice, încărcătură bine ilustrată de diferența dintre sistemul nord-american de titularizare și corespondentul său din Europa continentală. Drepturile ocupaționale ale universitarilor au depășit, în acest mod, aura de privilegiu, apropiindu-se de acela de drept moral, chiar de drept fundamental, cum sugera Curtea Supremă a Statelor Unite într-o suită de cazuri amintite mai devreme²¹.

²¹ Subiectul libertății academice ca drept fundamental a fost dezbătut de Matthew Finkin și Robert Post în *For the Common Good: Principles of American Academic Freedom*, Yale University Press, New Haven și Londra,

Tensiuni

Diversitatea moștenirii intelectuale și instituționale, descrisă succint aici, a condus la o concepție despre libertățile universitare întemeiată pe justificări multiple, parțial suprapuse, parțial distincte. Acestea, sau variante ale lor, circulă împreună pe piața ideilor. Unele dintre ele sunt invocate mai des decât altele, sau cu mai mare succes, dar, în mare, justificările coexistă. În mod inevitabil, ele conduc uneori la confuzie și, mai problematic, la tensiuni. Pentru universitari, astfel de tensiuni fac parte din experiența cotidiană a vieții academice, precum în cazul profesorului căruia i se solicită să își ocupe timpul predând un curs care nu-l interesează în mod deosebit, sau al universității căreia i se cere să contribuie la propășirea unei comunități de care nu se simte foarte legată, nici financiar, nici profesional.

Astfel de tensiuni sunt rezolvate, în mod obișnuit, printr-un *modus vivendi* care caută să împace părțile afectate fără să violenteze prea tare una sau alta dintre justificările libertăților universitarilor și ale autonomiei universităților. Profesorul amintit acceptă că trebuie să facă un compromis și să predea un curs care nu-i este tocmai la îndemână, dar nici complet străin de competențele sale, așa că nu invocă imediat autonomia sa profesională și „dreptul” de a preda doar în nișa strâmtă în care-și desfășoară cercetarea. În schimb, departamentul sau facultatea acceptă că nu poate constrânge un universitar să predea la distanță prea mare de specializarea sa și că, uneori, se cade să facă noi angajări. În mod similar, instituția din exemplul anterior înghite o „misiune socială”, fără să facă apel numaidecât la autonomia sa universitară; societatea tolerează din partea instituției, în schimb, o doză de irelevanță pentru nevoile sale imediate.

În mare, astfel de strategii de conviețuire, nu numai între universitari, organizații și societate, ci și între principiile care

PRIVILEGIILE SAVANTE

fundamentează viața academică, reușesc să satisfacă marea parte a celor implicați. Nu de puține ori, totuși, conflictele care se nasc în lumea academică sunt alimentate, mai curând decât conciliate, de justificările multiple, diverse, ale libertăților universitarilor și universităților. Desigur, aceasta nu înseamnă că toate conflictele sunt reale, în sensul că ele generează dileme veritabile. Cu toate acestea, deseori libertățile universitarilor conduc la dificultăți specifice. În paginile care urmează, voi încerca să pun în evidență câteva forme tipice de conflict *care izvorăște chiar din doctrinele libertăților universitare*. Desigur, în viața academică apar multe alte tipuri de tensiuni, generate de nevoia de a echilibra libertățile universitare și alte principii sau valori, dar acestea nu fac subiectul analizei de mai jos.

Mai întâi, *conflictul dintre individ și comunitatea profesională*. Conform lui Wilhelm von Humboldt și tradiției universității la crearea căreia a contribuit, „pentru a își împlini obiectivele intelectuale, savanții nu au nevoie decât de «izolare și libertate» (*Einsamkeit und Freiheit*), pe care Humboldt le-a numit «principiile» care ar trebui să guverneze administrarea instituțiilor de învățământ superior»²². Accentul pus pe libertatea individuală este, în context, întărit de imaginea izolării sau singurătății, care se manifestă nu doar în raport cu statul și agențiile sale, ci și față de comunitatea profesională, în ambele sale ipostaze, cea locală (organizația academică, departamentul) și cea cosmopolită (republica erudiților, societatea sociologilor etc.).

Singurătatea cărturarului rămâne unul dintre miturile fondatoare ale libertății academice moderne, probabil unul dintre cele mai puternice. Puține imagini sună mai înălțător ca aceea a omului de știință care, mergând singur împotriva curentului, punând la îndoială ideile ortodoxe ale perspectivei dominante în vremea sa, acceptând – pentru o vreme – o poziție marginală în comunitatea științifică ș.a.m.d., reușește să răstoarne paradigmele, să distrugă vechile certitudini, să deschidă noi programe de cercetare. Fără doar și poate,

²² Howard, *Protestant Theology and the Making of the Modern German University*, p. 173.

acest tip de titanism științific rămâne o excepție în realitate, dar magnetismul pe care îl exercită s-a arătat irezistibil.

Printre altele, acesta din urmă întemeiază forme de rezistență la presiunile de grup în viața academică. Câteva ipostaze relativ clasice ale acestui tip de conflict între individ și comunitate pot fi regăsite în tensiunile care apar atunci când un departament angajează sau promovează aproape exclusiv persoane ce lucrează în interiorul unei paradigme dominante, ori al unui program de cercetare urmat de majoritatea membrilor – așa-numitele cazuri de „imperialism disciplinar”. O versiune radicală a aceleiași tip de conflict apare când universitarul nu doar că repudiază paradigma dominantă²³, ci contestă chiar standarde de performanță sau de excelență impuse „de sus”, de către comunitatea profesională. De exemplu, refuză să publice în revistele recunoscute ale comunității, pe care le consideră pline de maculatură neinteresantă, ori să-și aducă la zi materia predată la cursuri cu ultimele teorii din domeniul său, pe care le socotește mode trecătoare²⁴.

Dilemele din spatele unor astfel de tensiuni sunt veritabile, căci profesia academică presupune un joc permanent între certificarea de către comunitatea profesională și, de cealaltă parte, asumarea de libertăți față de *mainstream*-ul acesteia din urmă. Prima garantează un nivel minim de competență și asigură posibilitatea unui dialog

²³ De exemplu, critică aplecarea matematizantă a economiei moderne pentru preocupările sale abstracte bazate pe presupozii discutabile.

²⁴ Un cunoscut economist contemporan scria următoarele: „Spre deosebire de prostituatele care își vând corpurile pentru bani, universitarii își vând sufletul pentru a se conforma voinței altora, a referenților și a editorilor, în scopul de a dobândi un unic avantaj, și anume publicarea. ... Prostituația intelectuală sau academică este definită aici ca acțiunea împotriva propriilor convingeri în scopul de a primi o răsplătă. Motivele pentru aceasta rezidă în instituția redactării de publicații academice...” Bruno Frey, „Publishing as Prostitution? – Choosing Between One’s Own Ideas and Academic Success”, *Public Choice* 116 (2003), p. 206. Autorul are în vedere, în mod special, publicațiile economice, dar ideile sale se pot aplica multor alte domenii.

PRIVILEGII SAVANTE

profesional cu sens; cea de-a doua – o șansă sporită de a îmbunătăți și de a reinnoi programele de cercetare. Libertatea academică interpretată în grilă corporatistă insistă asupra preeminenței rolului comunității; libertatea academică în cheie individualistă promovează autonomia individuală a savantului. O mare parte dintre universitari sunt, de pildă, conștienți de cât de lipsită de o miză disciplinară majoră, alta decât continua certificare a competenței medii, este întreprinderea publicării cu orice preț de articole academice, adesea bazate pe proiecte de cercetare cu rezultate ușor de anticipat. Miza semnificativă, așa cum o știu sau o intuiesc cei mai mulți, apare abia atunci când universitarul contestă standardele profesionale comune, uneori cu riscul nerecunoașterii și chiar al unor reacții ingrate – tocmai tipul de gest care, atunci când este încununat de reușita științifică și socială, întreține mistica savantului solitar.

Până unde trebuie sau poate să meargă protecția cercetătorului care înoată contra curentului? Nu caut un răspuns, mulțumindu-mă să pun în evidență dilema. De altfel, opiniile teoreticienilor diferă. Unii susțin că, odată certificarea acordată (prin angajare sau prin obținerea titularizării după o perioadă de probă), universitarul trebuie să fie lăsat liber să se comporte științific cum dorește, fără să fie supus unor evaluări periodice care l-ar aduce, iremediabil, înapoi pe calea cea dreaptă – și bătătorită²⁵. S-ar afla în joc nu atât libertatea individuală de a cerceta, cât beneficiile pe termen lung ale cultivării unui spirit de libertinaj științific în interiorul profesiei, neînhibat de cerința conformării permanente la standardele *middle-class*-ului disciplinar. Alți teoreticieni, dimpotrivă, afirmă că judecata profesiei prevalează, până la urmă, și invocă nevoia de a obține în permanență această confirmare. Cum spuneam, se confruntă aici idei esențiale despre vocația academică, la care universitatea contemporană nu se arată, deocamdată, dispusă să renunțe. Rezultă, de

²⁵ Vezi, de pildă, Melinda Wood și Christine Des Jarlais, „When Post-Tenure Review Policy and Practice Diverge: Making the Case for Congruence”, *Journal of Higher Education* 77.4 (2006).

aici, o plajă de soluții înaintea tensiunilor dintre universitar și comunitatea disciplinară.

În al doilea rând, *conflictul dintre universitar și organizația academică* opune spiritul științific celui administrativ. Dacă, în cazul discutat anterior, profesorii individualiști erau expuși obiecției că performanța științifică trebuie întotdeauna evaluată pe baze colegiale (astfel că persoana se supune verdictului comunității), acum tensiunile apar cu precădere între ethosul științific și obiectivele organizaționale. Aceste obiective sunt, desigur, mai ușor de operaționalizat și de măsurat decât standardele idealiste ale comunității profesionale. Se confruntă, de o parte, concepția autonomist-individualistă despre libertatea academică și, de cealaltă parte, noțiunea că autonomia instituțională se bucură de predominanță, atât în virtutea drepturilor de proprietate asupra organizației, cât și datorită beneficiilor sociale pe care le aduc instituțiile independente.

Literatura despre organizații este plină de analize ale conflictelor dintre comunitățile profesionale (iar universitățile sunt, prin excelență, organizații de profesioniști) și cele administrative (palierele medii și superioare ale conducerii instituțiilor de învățământ superior)²⁶. Însă nu dimensiunea culturală a acestor conflicte, nu divergențele dintre ethosul profesionist și cel administrativ mă preocupă aici, ci divergențele dintre justificările libertăților universitarilor. Anumite puncte de vedere privilegiază dimensiunea corporatistă, altele, pe cea individuală. Astfel, formele pe care le ia libertatea academică într-un context organizațional sau altul depind, în mare măsură, de chiar tema preeminenței libertății academice

²⁶ Un rezumat poate fi găsit în Gordon Darkenwald, „Organizational Conflict in Colleges and Universities”, *Administrative Science Quarterly* 16.4 (1971); de asemenea, Robert Birnbaum, *How Colleges Work: The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco, 1988; sau în analize ale guvernantei din universitățile moderne, precum Dietmar Braun și François-Xavier Merrien, coord., *Towards a New Model of Governance for Universities? A Comparative View*, Jessica Kingsley, Londra, 1999.

PRIVILEGII SAVANTE

individuale sau, dimpotrivă, a autonomiei universitare. Amy Gutmann, de pildă, crede că libertatea instituțională derivă din cea individuală:

Atunci când reglementările guvernamentale amenință cu distrugerea mediului necesar cercetării și predării, fie coborând în mod substanțial calitatea intelectuală a profesoratului și a studenților, fie mutând resurse esențiale din zonele academice în cele non-academice, universitățile dedicate cercetării libere pot invoca în mod legitim un drept instituțional la libertatea academică, consecvent cu (*de fapt, derivat din*) dreptul profesorilor la libertatea academică [individuală]²⁷.

Alți autori consideră că, dimpotrivă, libertatea instituțională ar trebui să se bucure de predominanță, căci misiunea organizațională, nu libertatea individuală, „reprezintă, prin definiție, rațiunea de a fi a unei universități”²⁸. Nu o să urmăresc aici complexitățile acestor puncte de vedere²⁹, mărginindu-mă să observ doar că avem de-a face, din nou, cu două dintre principalele tradiții ale libertății universitare examinate în acest volum, cea individualistă și cea corporatistă.

Această tensiune pare imposibil de tranșat o dată pentru totdeauna. Desigur, universitățile moderne au fost astfel construite încât să creeze un spațiu de libertate individuală în interiorul constrângerilor organizaționale, spațiu menit tocmai să protejeze persoana confruntată cu forța superioară a organizației sale, fie că această forță izvorăște din drepturile de proprietate asupra unei entități

²⁷ Gutmann, *Democratic Education*, p. 177, subl. mea.

²⁸ James Gordon, „Individual and Institutional Academic Freedom at Religious Colleges and Universities”, *Journal of College and University Law* 30.1 (2003), p. 7; vezi și Douglas Laycock, „Academic Freedom, Religious Commitment, and Religious Integrity”, *Marquette Law Review* 78 (1994), pp. 297-311.

²⁹ Le-am discutat mai pe larg în Liviu Andreescu, „Academic Freedom and Religiously-Affiliated Universities”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 7.19 (2008).

private, fie că ea este cimentată de puterea statului care patronează organizațiile universitare. Instituția titularizării servește tocmai acest rol și adecvarea sa este contestată taman de aceia care tind să acorde o greutate mai mare libertății instituționale decât celei individuale. Cum nota Russell,

Văzută dinspre partea guvernelor, ideea unui „loc de muncă pe viață” pare ... un privilegiu călduț pentru cei care iau bani de la stat fără să facă nimic în schimb. Seamănă cu sindicalismul protectiv... [cu] pretenția sa la libertate față de disciplina pieței și, conform aceluiași presupoziii, pare că libertatea față de o asemenea forță disciplinatoare ar conduce automat la o reafirmare a păcatului originar: ar duce la răspândirea „ramurilor uscate”, care vor sugruma mlădițele tinere, sufocate dedesubtul celor dintâi. Titularizarea este văzută și ca un mod de a nega autorităților universitare dreptul de administrare, de care se bucură orice manager din sectorul privat, o abilitate considerată esențială pentru eficiență³⁰.

În ciuda conotațiilor sale nu tocmai plăcute în contextul învățământului superior, termenul de „eficiență” trebuie interpretat aici în sensul său larg, al capacității instituției de a își realiza misiunea și obiectivele în condiții rezonabile. Or, standardul eficienței, rar contestat în cazul altor tipuri de organizații – și pe care îl apărăm, de altfel, prin apel la autonomia universitară –, se vede atacat direct prin invocarea libertății academice individuale.

Cazul titularizării pare paradigmatic pentru acest conflict, fiindcă el impune asupra comportamentului organizațional restricții evidente, ce par să limiteze direct vigoarea economică, și chiar cea academică, a organizației (de pildă, capacitatea de a înlocui personalul existent cu unul mai performant, sau de a renunța la personal în vremuri de restriște financiară ori de reorientare strategică). Nu mai puțin dificile conceptual se dovedesc litigiile dintre profesor și instituția sa, atunci când la mijloc se află chestiuni disciplinare sau profesionale. Uneori, de exemplu, standardele de evaluare a

³⁰ Russell, *Academic Freedom*, pp. 22-23.

PRIVILEGIILE SAVANTE

studentilor stabilite de anumiți profesori, fără să fie în sine nerezonabile, ar putea fi prea ridicate sau prea coborâte în raport cu obiectivele universității, care stabilește un anumit profil pentru studenții săi. Universitarii, totuși, pretind că sistemul de evaluare le revine în totalitate, atâta vreme cât nu se dovedește abuziv. Un alt exemplu: invitațiile adresate unor vorbitori controversați de a conferenția în campus ar putea pune universitatea într-o lumină nefavorabilă, așa încât aceasta din urmă se teme de scăderea înmatriculărilor, de pierderea unor sponsorizări, sau de denunțarea publică de către societatea civilă. Degeaba – i se răspunde universității –, libertatea discursului ar trebui să domnească în campus, mai ales dacă produce efecte educaționale³¹.

În cazurile de mai sus, acte profesionale aparent legitime ale universitarilor par să fie în dezacord cu îngrijorări aparent întemeiate ale instituțiilor și, uneori, chiar cu capacitatea acestora de a își feri misiunea organizațională de amenințări reale. În anumite situații de divergență între universitar și universitate, miezul doctrinar al libertății academice furnizează răspunsuri tranșante: de exemplu, o instituție nu trebuie să impună restricții asupra subiectelor de cercetare, chiar dacă acestea par indigeste. În alte ipostaze de conflict, însă, răspunsurile nu mai sunt atât de limpezi. Universitatea ar putea să negocieze cu profesorii, între anumite limite, o relaxare sau o creștere a standardelor de evaluare; după cum ar putea să aibă – sau să refuze – o politică explicită de aprobare a vorbitorilor din campus în

³¹ De remarcat faptul că situațiile în care conflictul implică organizația și universitarii *qua* profesori și cercetători sunt mai dificil de reglat decât acelea în care partea individuală din conflict deține o funcție administrativă. În cazurile din urmă, libertatea academică nu mai are forța obișnuită, căci sarcina administratorului este aceea de a implementa obiectivele organizaționale, nu cea de a avansa pe drumul către adevăr, de a asigura beneficii pentru societatea largă, sau de a își satisface vocația intelectuală fără constrângeri. Pentru o analiză a acestui tip de cazuri, Robert M. O'Neil, *Free Speech in the College Community*, Indiana University Press, Bloomington, 1997, pp. 37-42.

funcție de vederile lor și de setul de valori organizaționale public asumate.

Un caz interesant, care pune în lumină dificultatea de a trasa o linie precisă între cele două tipuri de interese legitime aflate la mijloc, îl reprezintă cel al organizațiilor „proprietary”, precum instituțiile de învățământ superior cu afiliere religioasă. Dincolo de scopurile lor „seculare”, acestea au și o misiune religioasă – cea pentru care au fost, de fapt, înființate. Misiunea respectivă depinde, în mod plauzibil, și de natura personalului, de atașamentul său față de anumite idealuri sau practici. Ce condiții pot impune astfel de universități la angajare, de exemplu? Poate criteriul fidelității religioase fi avut în vedere, printre altele? Sau trebuie universitatea să separe riguros între dimensiunea sa religioasă, pe care o poate promova în moduri diverse, și dimensiunea strict academică a studiilor și cercetării, care trebuie să se bucure de exclusivitate în angajare și promovare? Apoi, cum arată lucrurile ulterior, în cazul profesorilor deja angajați? Pot ei fi marginalizați, sancționați sau, în cazuri extreme, concediați pentru că afirmă public că și-au pierdut credința, ori fiindcă susțin idei contrare comunității religioase care patronază universitatea? Cel puțin o parte dintre întrebările tocmai enunțate permit, cred, mai multe tipuri de soluții³². S-a susținut, în mod rezonabil, că „nivelul de autonomie individuală pentru [universitari] poate [în mod legitim] să varieze substanțial de la o instituție la alta, chiar și între instituții care deservesc, în mod similar, funcția ... centrală a universității...”³³

³² Nu am susținut același lucru într-o lucrare mai veche (Andreescu, „Academic Freedom and Religiously-Affiliated Universities”, p. 178), care mi se pare acum contestabilă în această privință. Vezi și George Marsden, *The Outrageous Idea of Christian Scholarship*, Oxford University Press, New York, 1997.

³³ T.M. Scanlon, „Academic Freedom and the Control of Research”, în Pincoffs, coord., *The Concept of Academic Freedom*, p. 244.

PRIVILEGII SAVANTE

Nu mai puțin dificil de tranșat se arată, în al treilea rând, *conflictele dintre comunitatea profesională și organizația academică*. Se ciocnesc aici două viziuni despre corporație, una centrată pe profesie (comunitățile științifice), cealaltă, pe instituția de învățământ superior. Ipostaza cea mai familiară o reprezintă ciocnirile dintre organismele universitare profesionale (precum consiliile facultăților/departamentelor sau senatele universitare) și cele administrative (decanii, rectorii, dar și, acolo unde joacă un rol în viața instituțională, consiliile de administrație). În mod tipic, doctrinele libertăților universitare prescriu un rol decizional activ pentru comunitățile de profesori, dar și autonomie organizațională pentru instituția de învățământ superior. Este ușor de văzut că cele două pot conduce la ciocniri.

În organizațiile academice colegiale, tensiunea dintre palierul profesional și cel administrativ este, teoretic, ținută în frâu de identitatea de personal: rectorii și decanii sunt colegi, *primi inter pares*, care fie urmează să revină la catedră, fie nu o părăsesc vreclipă pe perioada în care ocupă funcția administrativă. Sigur, conflicte tot apar între logica administrativă și cea profesională, dar se presupune – fără să fie de la sine evident – că statutul de coleg al persoanelor aflate pe poziții administrative conduce la o atenție sporită față de punctele de vedere sau revendicările universitarilor obișnuiți. (Se afirmă, în același timp, și că un astfel de model organizațional generează blocaje și inerție instituțională, temă lăsată deoparte aici)³⁴.

Pe de altă parte, în anumite sisteme de învățământ universitar – inclusiv, în urma reformelor din ultimele decenii, într-unele europene –, guvernarea universităților nu (mai) este pur colegială, ci mai degrabă semi-colegială, cu un etaj administrativ managerializat și, eventual, cu consilii administrative cu membri din afara mediului academic (un model numit și *shared governance*, guvernare împărțită, atunci când componenta colegială rămâne solidă). Cu atât mai frecvente vor fi, într-un astfel de context organizațional, dilemele

³⁴ Pentru a cita o lucrare apărută în România – Valentin Mureșan, coord., *Manifest pentru o universitate antreprenorială*, Punct, București, 2002.

generate de concepția plurală a libertăților universitare. În universitățile nord-americane, de exemplu, lupta dintre senatele academice (cu un rol deseori limitat la problemele profesionale), consiliile administrative (care iau deciziile strategice) și administrație (cu rolul său executiv și de intermediar) reprezintă un *locus classicus* al genezei doctrinei privind libertățile academice. Profesoratul pretinde dreptul de a participa la hotărârile strategice și de a fi consultat cu privire la anumite decizii administrative; consiliile de administrație, împunternicite de fondatori sau de proprietari, pretind că sunt singurele abilitate să definească strategiile instituționale; iar președinții și decanii își protejează sfera de autonomie executivă. Astfel de înfruntări dau seama de dificultatea găsirii unui punct unic de echilibru între autonomia corporației profesionale și autonomia organizației ca ansamblu, fapt care a și dus la un spectru de soluții instituționale.

Conflictul dintre comunitatea profesională și organizație oferă și ipostaze mai puțin teoretizate, dar nu mai puțin interesante. Comunitatea profesională nu are doar înfruntpări instituționale (consiliile departamentale sau senatele universitare), ci ia și forme extra-instituționale, precum asociațiile profesionale (de sociologi, chimiști ș.a.m.d.) sau anumite organisme tampon (de tipul consiliilor universitare). Între cele din urmă și organizațiile academice pot să apară, de asemenea, conflicte generate de pretențiile celor dintâi, respectiv ale celor din urmă, la anumite sfere de autonomie. Asociațiile profesionale încearcă să impună instituțiilor, prin membrii lor, anumite standarde profesionale (e.g., nu poți să oferi licențe în chimie dacă nu asiguri un laborator pentru x studenți), inclusiv standarde deontologice, cum ar fi o doctrină a libertății academice diferită de cea a instituției. Instituțiile de învățământ superior pretind, dimpotrivă, o marjă apreciabilă de autonomie în raport cu astfel de standarde.

Ca și până acum, se cere subliniat că nu toate aceste „întâlniri” între comunitatea profesională și organizație vor genera divergențe. E de așteptat, de pildă, ca o universitate să accepte niște criterii minimale privind dotările sau portofoliul de cursuri necesare

PRIVILEGII SAVANTE

pentru a organiza programe de studiu în domeniul chimiei. Alteori, însă, conflictele se vor arăta mai greu de stins. În România, de exemplu, comisile de specialitate ale agenției care acreditează instituțiile și programele de studii universitare³⁵, comisii ce reprezintă, prin excelență, organisme profesionale, impun universităților standarde destul de amănunțite pentru organizarea de programe de licență. Acestea includ, în mod tipic, liste cuprinzătoare de cursuri obligatorii, fără de care o instituție nu își poate autoriza sau acredita programele. Comunitatea profesională va pretinde că reglementarea curriculumului universitar și definirea standardelor de acces la profesie țin de sfera sa de autonomie³⁶. Instituțiile, în schimb, obiectează că preferă să asigure competențe similare studenților prin intermediul altor pachete de cursuri. Autonomia instituțională ar trebui să le garanteze această opțiune, căci libertatea academică presupune o libertate instituțională de a fi diferit(ă) de alte instituții din societate, inclusiv de alte instituții academice³⁷. Anumiți autori au argumentat, pe această linie, că beneficiile sociale pe care le implică argumentul democratic pentru libertatea academică ar fi asigurate nu în primul rând de forma sa individuală, ci de cea instituțională, în speță de varietatea organizațională din învățământul superior³⁸.

Am ales, în discuția anterioară, câteva cazuri paradigmatiche de conflict între doctrine sau dimensiuni ale libertăților universitare. Scopul acestei incursiuni nu a fost acela de a sugera că libertatea academică sau autonomia universitară sunt imposibile ori incoerente,

³⁵ Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior (ARACIS).

³⁶ S-a ajuns, uneori, la situații ridicole, în care lista de cursuri obligatorii pentru o specializare în teologie impunea un plan de învățământ cu materii concepute pentru o anumită tradiție teologică (ortodoxă), care nu se regăseau însă în alte tradiții teologice vizate (cele evanghelice, de exemplu).

³⁷ Există autori care au promovat chiar ideea unei datorii instituționale de a fi diferit. De pildă, Graham Hughes, „Tenure and Academic Freedom”, în Pincoffs, coord., *The Concept of Academic Freedom*, p. 174.

³⁸ Michael McConnell, „Academic Freedom in Religious Colleges and Universities,” *Law and Contemporary Problems* 53 (1990), p. 311 și urm.

sau că nu pot conviețui fără tensiuni majore, sau că teoriile libertăților universitare se bat cap în cap și, ca atare, avem nevoie de opțiuni ferme între ele. Mai degrabă, cazurile de mai sus sugerează că, pentru multe dintre dilemele în materie de libertăți universitare, în special atunci când ele depășesc centrul dur al doctrinei, nu ne putem aștepta la soluții simple sau de la sine evidente. Mai mult, ar trebui să acceptăm ideea că soluțiile pot fi multiple, distribuite pe axe care privilegiază fie libertatea individuală, fie pe cea colectivă; fie autonomia profesioniștilor, fie pe cea a organizațiilor de învățământ superior; fie beneficiile sociale, fie autonomia individuală. Ar fi, poate, mai potrivit să aspirăm nu la o configurație (ideală) a libertății universitare, ci la o pluralitate de „regimuri ale libertății academice” – subiectul capitolului final, de altfel. Această diversitate de regimuri este bine ilustrată de varietatea sistemelor academice contemporane din spațiul nord-american și european și, din ce în ce mai mult, din alte părți ale globului³⁹.

³⁹ Analogia cu varietatea regimurilor democratice se arată foarte la îndemână.

PRIVILEGII SAVANTE

Capitolul VIII

Ce viitor pentru libertatea academică?

Capitolul anterior și-a propus să pregătească terenul pentru întrebarea secțiunii finale a volumului de față: care ar putea fi soarta libertății academice în învățământul superior al viitorului?

Am insistat asupra faptului că o parte considerabilă dintre dificultățile ridicate, astăzi, de ideea de libertate academică se trage, direct, din complexitatea unui concept ce derivă din istorii instituționale și tradiții culturale și intelectuale distincte. Peste acestea s-a adăugat, recent, și o pluralizare, deloc de neglijat, a rolurilor sau funcțiilor sociale pe care educația superioară însăși este menită să le îndeplinească – roluri și funcții nu neapărat perfect compatibile, ba chiar aflate într-o anumită stare de tensiune, pe care universitățile contemporane le-au îmbrățișat, totuși, deși nu fără greutate și convulsii. Există, am arătat, o tensiune evidentă, deși nu imposibil de controlat, între tradiția corporatistă a primelor universități, tradiție care s-a perpetuat în și prin diverse aranjamente de guvernare instituțională și autonomie universitară, și concepțiile care exaltă persoana savantului universitar și o investesc cu drepturi inalienabile. Există o tensiune cel puțin la fel de substanțială între, pe de-o parte, concepția „liberală” despre educația universitară și, de altă parte, lista tot mai extinsă de imperative puse pe seama instituțiilor de învățământ superior contemporane.

Asociată în mod inevitabil cu tradițiile instituționale descrise în capitolele anterioare, libertatea academică a fost, din ce în ce mai frecvent în ultima vreme, denunțată ca un concept depășit sau, cel puțin, dificil și incomod. Anumite dimensiuni ale libertăților universitare, precum guvernarea colegială sau titularizarea, s-au văzut

PRIVILEGII SAVANTE

contestate direct. Europa ultimelor decenii a asistat la eforturi consecvente de subțiere a celei dintâi și, în măsură ceva mai mică, de redefinire a celei din urmă (cu un succes neneglijabil în Marea Britanie și Malta). Pe același continent, autonomia instituțională a fost sporită, prin reducerea unor sfere de reglementare directă a statului, în aproximativ aceeași măsură în care a fost diminuată, simultan, printr-o filozofie apăsătoare a „responsabilității publice” a universităților¹.

Cele de mai sus nu par să fi generat, din partea profesoratului european, un nou entuziasm pentru libertățile universitare, poate fiindcă acestea din urmă nu au cunoscut, încă, o criză palpabilă la firul ierbii. Cu toate acestea, cultura academică care a susținut libertatea academică – amestecul dificil de ethos științific, individualist și comunitarist deopotrivă, încredere în simbioza cercetării și predării, statut social privilegiat pentru universitari și magnetism popular al experienței universitare – dă semne de oboseală. Iar autoritățile publice, chiar în state cu sisteme de educație superioară avansate, nu se înghesuie să o reînvioreze.

Poate tocmai din aceste motive au apărut, ca inițiative de ultim resort, proiecte de „canonizare” a libertății academice prin instrumente juridice internaționale. Acestea îmi par un bun punct de plecare pentru discuția din acest capitol final, fiindcă dau seama nu numai de criza libertății academice, care pare astăzi dificil de sprijinit în absența reglementării legislative, ci și de criza învățământului superior european (dar nu numai). Astfel, Terence Karran, un cunoscut teoretician contemporan al libertății academice din Marea Britanie, susține că

pentru ca procesul de integrare a statelor UE [în domeniul educației] să poată avansa, este necesar să se evalueze diferențele dintre națiuni, iar cercetările empirice existente au identificat distincții în privința libertății academice. După parcurgerea acestui proces [de analiză], se

¹ Lee Harvey, „Democratising Quality”, în Lucien Bollaert et al., coord. *Trends in Quality Assurance*, European University Association, Bruxelles, 2009.

Ce viitor pentru libertatea academică?

pot fixa jaloane (*benchmarks*), bazate pe bunele practici comune – de exemplu, conform legii austriece, nici un membru al unei universități nu poate fi obligat să participe la activități academice care intră în conflict cu conștiința sa, o prevedere legislativă care ar aduce beneficii clare în privința libertății academice dacă ar fi aplicată pe întreg cuprinsul Europei. Pe baza acestor jaloane se pot, apoi, stabili mecanisme de politici publice, care ar aloca resurse adecvate națiunilor, în conformitate cu diferențele comparative identificate, permițând tuturor să atingă standarde similare în practică².

Karran pare să aibă în minte nu mai puțin de includerea unei doctrine canonice a libertății academice în viitorul Tratat European și, dincolo de aceasta, implementarea doctrinei în Spațiul European al Învățământului Superior. Pentru ca un astfel de mecanism să funcționeze, ar fi necesară o definiție a libertății academice operaționalizabilă în asemenea măsură încât să poată conduce la politici similare în statele europene membre ale Spațiului. (Desigur, nu există nici un motiv de principiu ca aplicarea doctrinei canonice să se oprească aici.) Karran, în articolul citat, face un substanțial efort de sintetizare a unei doctrine canonice pentru Europa.

O asemenea propunere are un aer de plauzibilitate, mai ales dacă libertatea academică este conceptualizată ca un drept, într-o grilă asemănătoare cu drepturile fundamentale³. O analogie s-ar putea găsi chiar în acest domeniu, unde Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) a reușit, în parte, să asigure un tratament unitar drepturilor și libertăților la nivelul statelor membre ale Consiliului Europei (CoE).

² Terence Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, *Higher Education Policy*, 22 (2009), p. 164.

³ Vezi Balakrishnan Rajagopal, „Academic Freedom as a Human Right: An Internationalist Perspective”, *Academe* 89.3 (2003). O astfel de interpretare rămâne contestabilă. A se vedea, de pildă, Finkin și Post, *For the Common Good*, pp. 43ff, 61ff și *passim*.

PRIVILEGIILE SAVANTE

Curtea a recunoscut, conform principiului marjei de apreciere⁴, un spațiu de latitudine pentru statele CoE, spațiu care, în anumite domenii, precum libertatea religioasă, libertatea de exprimare, de asociere și întrunire pașnică, a permis reglementări diferite în țările afectate. Nu e mai puțin adevărat, totuși, că jurisprudența CEDO a introdus standarde uniforme în cazul unora dintre libertățile fundamentale. (Un singur exemplu: conform unei decizii din 2007, *Folgerø c. Norvegiei*, educația religioasă confesională nu poate fi obligatorie în statele membre ale Consiliului Europei.)

Se pune întrebarea dacă o soluție similară ar fi posibilă în privința libertății academice. Desigur, nu-și are locul arbitrarea cazurilor de libertate universitară la CEDO. (Deși este de salutat *Recomandarea privind libertatea academică și autonomia universitară* adoptată de Consiliul Europei în 2006, iar, în SUA, libertatea academică a fost incorporată în Primul Amendament la Constituție, părând să fie definită ca drept derivat dintr-unul fundamental.) Presupunând, totuși, că s-ar găsi o formulă de operaționalizare și de implementare de aceeași anvergură pancontinentală, ar fi o doctrină canonică a libertății academice, cu consecințe obligatorii pentru toate statele și instituțiile de învățământ superior europene, posibilă în mod realist?

În capitolul anterior am încercat să anticipez, în mod indirect, întrebarea. Răspunsul pare, mai curând, negativ: în condițiile pluralității de surse justificative ale libertăților universitare, de ideologii privind libertatea academică, dată fiind și relația ambiguă dintre aceasta din urmă și autonomia universitară, este greu de crezut că o doctrină suficient de precisă și de amănunțită, încât să poată genera o jurisprudență aplicabilă uniform sistemelor de învățământ superior europene, reprezintă un proiect realist. O doctrină operaționalizabilă în mod satisfăcător ar presupune un consens ideologic mai puternic decât atașamentul superficial față de o imagine mitizantă a „epocii de aur a

⁴ Eyal Benvenisti, „Margin of Appreciation, Consensus and Universal Standards”, *New York University Journal of International Law and Politics* 31 (1999).

Ce viitor pentru libertatea academică?

universității”. Relația dintre libertatea academică individuală și cea instituțională, în speță prioritatea uneia în raport cu cealaltă, ar rămâne, probabil, tema cea mai dificilă. Diversitatea de tradiții instituționale din Europa, dar mai ales diversificarea structurilor organizaționale în învățământul terțiar din ultimii ani, aruncă un dubiu legitim asupra realismului propunerii. Pare greu de crezut și că universitarii europeni ar fi entuziasmați de o asemenea idee, care ar imprima libertății academice un aer de constrângere birocratică, sau că s-ar mobiliza să o pună în practică.

De altfel, există o serie de documente internaționale care ar fi putut servi drept baze doctrinale pentru o inițiativă precum cea creionată anterior. În 1988, numeroase universități europene au semnat o *Magna Charta Universitatum*, cu prilejul aniversării a 900 ani de la înființarea Universității din Bologna. Numărul semnatarilor a sporit substanțial între timp, iar pe baza documentului s-a creat și un Observator Magna Charta al Valorilor și Drepturilor Academice Fundamentale, o instituție non-profit, înființată de Asociația Universităților Europene (EUA) și de Universitatea din Bologna, menită să vegheze la starea valorilor și drepturilor în cauză⁵. Totuși, Observatorul și, odată cu el, *Magna Charta*, par să fi ratat ocazia de a întemeia o doctrină operațională a libertăților universitare, judecând după numărul mic de poziții publice exprimate⁶ și, mai ales, după natura fie precumpănitor declarativă, fie interogativă și meditativă a acestora.

Un alt document internațional, de această dată mai solid constituit ca act juridic, este *Recomandarea UNESCO privind Statutul Personalului din Învățământul Superior*, adoptată în 1997. Deși *Recomandarea*, despre care am mai amintit, nu este obligatorie pentru statele membre UNESCO, ea oferă un standard comun și propune

⁵ Site-ul organizației este www.magna-charta.org.

⁶ Disponibile la <http://www.magna-charta.org/cms/cmspage.aspx?pageUid={d9ac02e1-d843-4250-8818-c6a1f6c28b78}> și <http://www.magna-charta.org/cms/cmspage.aspx?pageUid={8c09b9f3-35c6-4ce7-b5f4-4180faf4c237}>.

PRIVILEGII SAVANTE

soluții comune. Prin incorporare directă sau prin copiere în legislația națională, ar fi putut deveni literă de lege în țările care ar fi recunoscut-o în aceste moduri. Totuși, eforturile UNESCO în materie de standardizare au fost considerate, de evaluatori din interiorul organizației, „relativ modeste”⁷. Chiar și pe continentul european, cercetările ne spun că nivelul de armonizare între legile naționale și *Recomandare* rămâne, pe ansamblu, „scăzut”⁸.

Să presupunem, totuși, că scepticismul de mai sus ar fi neînțemeiat și că s-ar putea găsi o formulă acceptabilă pentru o *Magna Charta Libertatis Academicae*, care să lase și o marjă de apreciere suficientă statelor europene. În această situație, ar fi o doctrină europeană a libertății academice, folosită ca bază pentru politici publice uniforme în domeniu, *dezirabilă*?

Întrebarea mi se pare interesantă nu atât dintr-o perspectivă strict culturală (ce tradiții și obiceiuri academice s-ar pierde? ce valori universitare s-ar estompa și care ar fi, dimpotrivă, potențate? ș.a.m.d.), cât dintr-una organizațională și, în ultimă instanță, sistemică: ce efecte ar avea „legiferarea” unei doctrine canonice a libertăților universitare asupra sistemelor de învățământ superior naționale și asupra mediului academic din această parte a lumii?

Doctrina propusă de Terence Karran în articolul citat oferă un bun punct de plecare în căutarea unui răspuns. Destul de elaborată, ea avansează, mai curând, un set de bune practici pentru lumea academică. Nimic de spus, multe dintre prevederile doctrinei privind predarea, cercetarea, titularizarea sau guvernanta universitară se dovedesc absolut rezonabile, judecate *in abstracto*. Merită ele, însă, impuse în mod uniform instituțiilor de învățământ superior europene? Regăsim o dimensiune prescriptivă deloc neglijabilă a doctrinei canonice avansate, dimensiune care scoate în evidență pericolul ce se

⁷ Pierre Michel Eisemann, „Introduction”, în Abdulqawi Yusuf, coord., *Standard-setting in UNESCO, I: Normative Action in Education, Science, and Culture*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden și Boston, 2007, pp. 291.

⁸ Terence Karran, „Academic Freedom in Europe: Reviewing UNESCO’s *Recommendation*”, *British Journal of Educational Studies* 57.2 (2009).

Ce viitor pentru libertatea academică?

ascunde, aproape inerent, într-o astfel de inițiativă. În cele din urmă, o parte dintre obligațiile corelative dreptului la libertatea academică prescrise de doctrină par să intre în tensiune cu libertatea academică însăși, ori cu autonomia universitară, ori cu amândouă, dacă le privim în complexitatea lor istorică și instituțională.

Astfel, pe dimensiunea educațională a libertății academice, Karran propune ca libertatea de predare să fie condiționată de existența „unui conținut și a unor metode de predare ... comparabile (dar nu în mod necesar identice) cu conținutul și modul de instruire pentru calificări similare de la instituții comparabile”⁹. Lăsând la o parte dificultățile de implementare a prevederii la nivel continental, condiția enunțată ar omogeniza considerabil, într-un mod mai curând nefast, conținutul și metodele de predare. Uneori, aceasta s-ar întâmpla în pofida dorințelor (legitime) ale universitarilor înșiși și/sau ale instituțiilor lor. De fapt, așa cum sugerează experiența românească a asigurării calității – și cea postcomunistă în general¹⁰ –, astfel de prevederi pot conduce la un exces de uniformizare care nu doar că se arată, în sine, indezirabilă, ci diminuează tocmai unele dintre beneficiile sociale pe care libertatea academică și autonomia universitară ar trebui să le asigure, printre care diversitatea de opinii care ferește societatea de tirania ideilor ortodoxe.

Doctrina canonică prevede și că, pentru protecția libertății academice, angajările se vor face „exclusiv pe baza excelenței, expertizei și experienței în predare și cercetare”¹¹. Cum arătam în capitolul anterior, însă, o atare prevedere ar putea ridica o barieră

⁹ Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, p. 170.

¹⁰ Adrian Miroiu și Liviu Andreescu, „Goals and Instruments of Diversification in Higher Education”, *Quality Assurance Review for Higher Education* 2 (2010); Liviu Andreescu, Radu Gheorghiu, Viorel Proteasa și Adrian Curaj, „Institutional Diversification and Homogeneity in Romanian Higher Education: The Larger Picture”, în A. Curaj et al., coord., *European Higher Education at the Crossroads: Between the Bologna Process and National Reforms*, Springer, Dordrecht, 2012.

¹¹ Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, p. 171.

PRIVILEGIILE SAVANTE

insurmontabilă înaintea unor instituții care au și alte obiective pe lângă acelea, generic academice, ale excelenței în predare și cercetare. Am amintit universitățile cu afiliere religioasă care, în opinia mea, ar putea include în mod legitim și alte criterii în procesul de recrutare a personalului academic.

Alte prevederi stipulează că „[p]entru a evita evaluarea și notarea în mod implicit sau explicit părtinitoare, universitatea trebuie să încerce să anonimizeze procesele de evaluare și de notare și să instituie un sistem de notare *double-blind*”; sau mandatează existența unor sisteme „instituționale și externe” pentru contestarea notelor de către studenți¹². Din nou, poate că un sistem de evaluare *double-blind* ar fi o idee bună (deși nu sunt, personal, convins), după cum existența unor mecanisme extra-instituționale de contestare a notelor s-ar putea dovedi nimerită (nici cu această idee nu mă consider, totuși, împăcat). Dar transformarea unor asemenea practici într-un mandat paneuropean, impus chiar de conceptul de libertate academică, nu ar fi numai nerealistă, ci și excesiv de constrângătoare pentru instituțiile de învățământ superior. În anumite culturi organizaționale, ideea unei proceduri de notare impersonală s-ar dovedi, pe bună dreptate, inimaginabilă. Vor exista, pesemne, universități ce-și propun să creeze un spațiu de conviețuire academică bazat pe experiențe de cunoaștere intime, humboldtiene, împărtășite de profesori și studenți. Într-un astfel de spațiu, ideea evaluării impersonale ar fi complet inadecvată. Invers, în instituții care urmăresc să rutinizeze transferul de competențe, instituții care au rolul lor bine precizat într-un învățământ terțiar precum cel contemporan, evaluarea *double-blind* ori organismele externe de contestare s-ar putea dovedi benefice.

Prevederi precum cele citate mai sus ar putea fi relativ ușor eliminate dintr-o definiție canonică. Au meritat amintite pentru că pun în gardă cu privire la pericolul derapajelor prescriptive¹³, chiar și în

¹² Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, p. 172.

¹³ M-am limitat, până cum, la acele elemente ale doctrinei elaborate de Terence Karran discutabile din punctul de vedere al uniformizării

Ce viitor pentru libertatea academică?

condiții de bună credință și de devotament real față de libertățile universitare. Pe de altă parte, libertatea academică are și fațete care fac obiectul unor rezerve principiale. Acestea vor rămâne, în mod real, dificil de tratat printr-o definiție canonică. Dimensiunile problematice, contestate ideologic, ale ansamblului libertăților universitare includ drepturile ocupaționale (titularizarea sau formulele echivalente) și aranjamentele privind guvernanta universităților.

Inițiativa discutată aici nu se ferește, nici în aceste privințe, de prescripții¹⁴. Libertatea academică ar presupune în mod necesar o guvernare colegială, cu proceduri de vot democratice și variațiuni relativ limitate (de tipul recrutărilor de personal intern și/sau extern pentru funcțiile administrative medii și superioare). În mod similar, titularizarea s-ar dovedi indispensabilă pentru libertatea academică, fiind însă neapărat condiționată de experiența academică dovedită și de menținerea unor standarde ridicate de performanță profesională. Procedurile de acordare a titularizării (sau a echivalentului său) ar trebui să instituie o perioadă de probă de 5-7 ani, un proces de *peer review* „riguros”, comitete cu o anumită componență ș.a.m.d. Procedurile de retragere a titularizării se dovedesc cel puțin la fel de complexe.

Pe scurt, conform unei asemenea doctrine a libertății academice (de fapt, o doctrină a standardelor academice), instituțiile de învățământ terțiar care nu acordă titularizare, ci funcționează pe bază

instituționale pe care inițiativa sa o presupune. Există, însă, multe alte prevederi dubioase în efortul acestui autor de a propune o definiție exhaustivă și operațională a libertății academice. De pildă, anumite prevederi sunt exagerate: conținutul și metodele de predare nu ar trebui să „introducă nici un element de *bias* pozitiv sau negativ, distorsiune, dezinformare sau omisiune deliberată în conținut și în modul de prezentare” („Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, p. 171). Alte stipulații demonstrează lipsă de imaginație: „De exemplu, afirmații privind politica militară a guvernului nu sunt permise în timpul unui curs de geologie” (p. 171). Dar dacă politica militară are un impact asupra mediului geologic? Lista ar mai putea continua.

¹⁴ Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”.

PRIVILEGII SAVANTE

de contracte cu durată limitată, sau cele care au un sistem de organizare și conducere mai apropiat de birocrațiile din sectorul privat, cu o componentă colegială atrofiată, ar fi descalificate ca organizații academice. Instituții de educație cu guvernare birocratică, de sus în jos, ca aceea din anumite *community colleges* americane sau dintr-unele instituții educaționale *for-profit*, ar fi forțate să se conformeze sau desființate.

O astfel de perspectivă asupra rolului unei doctrine canonice a libertății academice avea sens, poate, cu o jumătate de secol în urmă. Pe-atunci, instituțiile de învățământ superior europene erau – și, când nu erau, aspirau să devină – instituții elitiste, cu condiții de acces restrictive și grupe mici de studenți filtrați conform unor criterii apăsător meritocratice. Relativ puține la număr, universitățile reprezentau vârful de lance al culturii naționale, iar instituțiile de învățământ terțiar „non-universitar”, acolo unde existau, erau scoase, parțial sau total, în afara regulilor jocului academic. Mai toate universitățile, precum și unele instituții non-universitare, aspirau în sinea lor să fie un Oxford, o Sorbona, sau o Freie Universität zu Berlin.

Din rațiuni care țin, în primul rând, de masificarea fără precedent a învățământului superior, fața educației terțiare s-a schimbat radical în ultimele decenii. Pentru scopurile acestor pagini, este mai puțin relevant dacă masificarea a fost sau nu de bun augur; contează doar faptul că ea s-a petrecut aproape peste tot pe glob – în ultimele două-trei decenii, a venit rândul Europei ex-comuniste sau al Orientului Îndepărtat – și că tendința pare, deocamdată, ireversibilă. Or, o astfel de transformare a împins universitatea modernă, de sorginte humboldtiană, înzestrată cu libertate academică și guvernare colegială, într-o criză existențială reală. Nu fiindcă acest model organizațional și-ar fi pierdut relevanța pentru societatea secolului XXI, așa cum s-a afirmat uneori, ci, pur și simplu, pentru că el nu poate face față, de unul singur, masificării studiilor superioare.

Ce viitor pentru libertatea academică?

Dilemele generate de *universalizarea* educației terțiare¹⁵ nu necesită, însă, abandonarea universității așa-cum-o-știm, ci (doar) abandonarea ideii că aceasta din urmă reprezintă standardul de aur pentru organizațiile din învățământul superior. Sigur, pare destul de probabil ca universitatea de tradiție humboldtiană să rămână, pe viitor și cu modificări, forma instituțională de elită, râvnită de cei mai mulți dintre membrii comunității academice și dintre studenți deopotrivă. Important rămâne ca ea – laolaltă cu standardele sale înalte de educație, cercetare și libertate profesională –, să nu reprezinte, așa cum s-a întâmplat până acum în Europa, o barieră în calea diversificării învățământului postsecundar într-un mod care să îi permită acestuia să fie, pe ansamblu, relevant pentru societățile fluide în care trăim¹⁶. Or, ideea legiferării unei doctrine canonice paneuropene a libertății academice nu face decât să se adauge peste alte straturi recente de reglementare care, cel mai adesea, țin diversitatea instituțională în frâu mai mult decât s-ar conveni.

Într-o epocă a „unificării”, „armonizării”, „compatibilizării” învățământului superior european, pare relativ ușor de înțeles care sunt sursele atracției față de proiecte pancontinentale precum cel avansat de Karran. Simplu spus, unificarea pare imposibilă în absența standardizării. S-a afirmat, chiar, că eșecul implementării unei doctrine

¹⁵ Pentru tema schimbărilor de ansamblu din învățământul superior occidental în ultimul secol, referința clasică rămâne opera sociologului american Martin Trow, e.g., Martin Trow, „Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII”, în James Forest și Philip Altbach, coord., *International Handbook of Higher Education*, Springer, Dordrecht, 2011.

¹⁶ Cred că tema educației superioare în contextul „modernității fluide” descrise de sociologi precum Zygmunt Bauman, Ulrich Beck, sau Anthony Giddens nu a fost discutată nici pe departe suficient (măcar și pentru a infirma empiric teza amintită). Pentru o scurtă explorare, Liviu Andreescu, Radu Gheorghiu și Adrian Curaj, „Unleashing Individualization. Challenges for Personalization in Tertiary Education”, în *Proceedings of the 7th International Conference on the Management of Technological Changes*, coord. C. Rusu, Democritus University of Thrace, Alexandroupoli, 2011.

PRIVILEGII SAVANTE

comune a libertății academice ar „compromite implementarea Procesului Bologna”¹⁷. A fost deplânsă, în același context, absența afirmării „principiului fundamental al independenței personalului din învățământul superior” prin tratate care impun obligații clare statelor semnatare¹⁸.

Astfel de proiecte devin, cum spuneam, tot mai greu de reconciliat cu evoluția învățământului terțiar din ultimele decenii. Inițiativa unei doctrine canonice a libertății academice rămâne fixată, în mod iremediabil, pe universitatea de tradiție humboldtiană, pentru care cea dintâi a fost concepută. Proiectul depinde de premisa că aceasta este, sau ar trebui să fie, generalizată la nivelul întregului învățământ superior. Cum scrie Karran,

Cu mici excepții, longevitatea universităților și versatilitatea structurilor acestora (facultățile, departamentele), a practicilor (cursuri, seminarii, teze etc.) și a personalului (rectori, profesori, lectori), sunt de asemenea natură, încât o definiție [universală] a libertății academice ... ar trebui să fie posibilă¹⁹.

Or, asumptia îndoielnică a acestei justificări pentru un canon universal al libertății academice constă tocmai în ideea că universitatea modernă, longevivă și versatilă, mai poate servi drept calapod organizațional pentru învățământul superior de astăzi. Că ea ar trebui copiată și emulată, pe cât posibil, de practic *orice* instituție care dorește să ofere instrucție „superioară”.

Dar, dacă epoca primatului universității de tradiție humboldtiană a apus, ce sens și ce rost mai are libertatea academică – și nu doar un principiu general al libertății intelectuale – în societățile viitorului? Înainte de a răspunde, merită precizat ce *nu* susțin rândurile de mai sus. Argumentul creionat în paragrafele anterioare nu pretinde că imitația organizațională în domeniul învățământului superior

¹⁷ Karran, „Academic Freedom in Europe: Reviewing UNESCO’s *Recommendation*”, p. 195.

¹⁸ Eiseman, „Introduction”, p. 292.

¹⁹ Karran, „Academic Freedom in Europe: *Time for a Magna Charta?*”, p. 168.

trebuie respinsă, sau măcar descurajată. Pare evident că bunele practici se răspândesc, ca și în alte domenii, mai ales prin imitație. O instituție se bucură de succes printr-o inovație organizațională de un fel sau altul, iar alte instituții se grăbesc să o copieze. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu două dintre cele mai importante inovații procedurale în universitatea americană postbelică: sistemele de recrutare a profesorilor și de acordare a titularizării la Harvard, ambele impuse (aproape cu forța, sau, în orice caz, cu multă încăpățănare) de rectorul James B. Conant și ambele devenite, în scurt timp, practici comune printre marile universități de peste Atlantic²⁰. De fapt, chiar libertatea academică și autonomia universitară, așa cum o arată istoria evocată în volumul de față, s-au răspândit prin imitație și împrumut, deseori de la universități și sisteme universitare din alte state.

Este la fel de adevărat, pe de altă parte, că imitația se poate ușor perverti prin constrângere. Practicile de succes se răspândesc în mod fericit mai ales atunci când sunt adoptate de bună voie, fiindcă sunt convenabile organizației care le împrumută și care, deseori, nu se sfiște să le adapteze „specificului local”. (Nu toate instituțiile de învățământ terțiar americane au standarde de titularizare și de recrutare similare cu Harvardul; unele, în mod benefic probabil, au dezvoltat practici marcat diferite.) În privința libertății academice, este, în mod evident, de dorit ca un număr cât mai ridicat de instituții de învățământ superior să adopte miezul tare al doctrinei – libertatea de predare, cercetare și critică a instituției și sistemului universitar. N-ar strica nici dacă multe instituții ar adopta și alte bune practici în domeniu, precum procedurile atent ticluite care stau în spatele unui nivel ridicat de securitate ocupațională pentru profesori. Nici structura colegială nu e deloc rea, mai ales pentru anumite tipuri de organizații.

Dar, de la a susține răspândirea bunelor practici *în mediile organizaționale unde acestea au fost testate și s-au dovedit prielnice*, și până la a le impune printr-o doctrină care se prezumă aplicată tuturor instituțiilor de învățământ postsecundar, continentale sau de aiurea, prezente și viitoare, calea este lungă. Americanii, mai

²⁰ Keller și Keller, *Making Harvard Modern*, pp. 65-69.

PRIVILEGII SAVANTE

prietenoși față de piața liberă și mai încrezători în virtuțile concurenței, au ales varianta *soft*: apărarea doctrinei libertăților universitare de către o asociație privată (anterior invocata AAUP), care se bucură de respect printre universități, reușind astfel să-și impună standardele prin lobby instituțional și sancțiuni de formă, dar cu oarece efect asupra reputației. Dezavantajul este că AAUP rămâne lipsită de mijloace *legale* de a își implementa doctrina. În Europa, protecția libertății academice s-a bazat fie pe tradiție în mod special, pe practici încetățenite, uneori seculare (cazul Marii Britanii, tocmai de aceea expusă în fața unor măsuri radicale, precum desființarea titularizării); fie pe prevederile privind securitatea profesională în general, și în rândurile funcționarilor publici în special, prevederi care, în virtutea politicilor sociale de pe Continent, au tins să fie destul de generoase. În cazul multor națiuni europene, uniformizarea, impusă de tradiție sau de lege, s-a dovedit destul de păguboasă în ultimii ani, ducând, de pildă, la imobilitate organizațională în privința politicilor de personal; sau la măsuri radicale, de semn invers, dar nu mai puțin omogenizante, precum diluarea generală a structurilor colegiale sau desființarea titularizării. Inițiativa desființării titularizării²¹ *la nivelul unui întreg sistem de învățământ superior* constituie, în aceeași măsură ca și impunerea titularizării după proceduri standard, o mostră de politică omogenizatoare, care, în loc să susțină inovația organizațională în educație, o inhibă.

Din nefericire, instinctele uniformizante în învățământul superior european nu au fost încă depășite. Mai mult, avântul de standardizare pancontinentală a adăugat câte ceva acestor impulsuri. Așa se face, de exemplu, că într-o seamă de state europene asigurarea calității s-a transformat, dintr-un efort de a propune standarde minimale, într-unul de a impune un etalon-aur de excelență academică²². De fapt, standardizarea în ansamblu a început să se deplaseze

²¹ Titularizarea s-a dovedit, cel puțin, o bună politică de atragere sau menținere a persoanelor prețioase în universități.

²² Ulrich Teichler, „Diversification? Trends and Explanations of the Shape and Size of Higher Education”, *Higher Education* 56 (2008), p. 361.

Ce viitor pentru libertatea academică?

dinspre proceduri înspre conținut²³. Dacă Europa academică și-ar pune în minte stabilirea „unui canon cu autoritate”²⁴ al libertății academice, care să depășească formula *soft* a bunelor practici în domeniu sau a unei carte generale (disponibilă deja prin *Magna Charta Universitatum*), n-ar face altceva decât să urmeze aceeași logică omogenizantă. Transformate în standarde continentale, titularizarea după proceduri bine precizate, guvernarea colegială, sau chiar dreptul profesorilor de a defini modul de evaluare a cursanților, ar bloca într-o ipostază de mijloc de secol XX un învățământ postsecundar care, deja, nu se mai simte în largul său în vechile canoane. Dovadă faptul că învățământul superior *for-profit* a început să se răspândească cu repeziciune, iar fenomene precum *massive online open courseware* amenință să modifice regulile jocului la nivel global²⁵. De cealaltă parte, profesorii din universitățile constrânse de canoanele tradiționale, dar obligate să-și schimbe, la nivel practic, modelul de *business*, sunt demoralizați de scăderea standardelor academice, de „studentii de astăzi”²⁶, de degradarea universității așa-cum-o-știm, într-o epocă în care fiecare absolvent de liceu are un loc la facultate.

În condițiile unor astfel de schimbări, fericite sau nu, dar oricum aparent imposibil de stăvilit și, de fapt, răspândite pe tot globul, învățământul terțiar are nevoie de imaginație și experimentare, nu de uniformitate și omogenitate în speranța, deșartă și obositoare retoric, a „standardizării competențelor”, „adaptării la piața muncii”, „alinierii la standardele europene” ș.a.m.d. E de sperat că tot mai

²³ Peter Maasen și Bjorn Stensacker, „The Knowledge Triangle, European Higher Education Policy Logics and Policy Implications”, *Higher Education* 61.6 (2011).

²⁴ Karran, „Academic Freedom in Europe: *Time for a Magna Charta?*”, p. 185.

²⁵ Pentru o perspectivă foarte optimistă: Simon Marginson, „Yes, MOOC is the Global Higher Education Game Changer”, *University World News* 234, 12 august 2012, disponibil online la <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=2012080915084470>.

²⁶ Și nu numai la noi sau în Europa. Vezi Richard Arum și Josipa Roksa, *Academically Adrift: Limited Learning on College Campuses*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 2011.

PRIVILEGII SAVANTE

multe noi instituții de învățământ terțiar vor *devia* de la modelul humboldtian de universitate, nu că i se vor alinia; și că, în acest proces, vor descoperi formule organizaționale de nișă potrivite pentru o eră a educației superioare universale într-o lume fluidă. Până una alta, reflexele de reglementare răspândite în Europa au păstrat învățământul superior în logica de adâncime a vechilor sisteme universitare, în ciuda reformismelor persistente.

Revenind la întrebarea ridicată anterior: asistăm, așadar, la apusul libertății academice, așa cum a fost acesta anunțat în ultimele decenii, ba cu pesimism melancolic, ba cu satisfacția distrugerii creatoare? Într-un sens, răspunsul pare afirmativ. Libertatea academică, cu viziunea ei idealistă asupra profesiei universitare și a vocației științifice, ori asupra locului de seamă al universităților în sânul societății, nu va mai anima, probabil, imaginația universitarilor sau a savanților în aceeași măsură ca în ultimele două secole. Pesemne că nici societatea largă nu va mai privi libertățile universitare cu la fel de multă reverență, pur și simplu fiindcă ele nu vor mai fi asociate, în mentalul colectiv, cu *totalitatea* învățământului superior.

În același timp, nu pot decât să sper că, într-un alt sens, temerile privind apusul libertății academice rămân neîndreptățite sau, mai precis, prost orientate. Este puțin probabil ca universitatea așa-cum-o-știm să dispară cu totul într-un orizont de timp anticipabil. A supraviețuit 800 de ani, cu variațiuni apreciabile, însă păstrând o filozofie organizațională remarcabil de consecventă, cel puțin prin raport cu restul transformărilor instituționale din societățile occidentale. A făcut-o, în parte, datorită beneficiilor indiscutabile pe care le-a promis și asigurat, beneficii garantate tocmai de structura sa organizațională, pentru care libertățile universitare rămân indispensabile. Cât timp universitatea așa-cum-o-știm (de opt secole) va continua să genereze asemenea beneficii, va putea emite pretenții legitime la libertate academică pentru membrii săi și la autonomie instituțională. Ce-i drept, pe viitor nu o va mai face din poziția de arhetip al instituției de învățământ superior, căci acesta din urmă va fi populat de creaturi diverse, probabil din ce în ce mai puțin asemănătoare cu universitatea de ieri și de astăzi. Universitatea de extracție humboldtiană, cu variantele sale mai mult sau mai puțin

Ce viitor pentru libertatea academică?

inovatoare, va reprezenta o organizație de nișă, acoperind doar un segment redus al spectrului educației postsecundare. Va concentra, probabil, o bună parte din cercetare, mai ales dacă va fi eliberată de povara înmatriculărilor masive. Nu va mai reprezenta norma pentru restul educației terțiare și, cel mai probabil, nu va mai decide, prin reprezentanții săi, soarta acesteia din urmă. Ca și în trecut, însă, va fi elitistă, meritocrată, privilegiată – iar membrii săi vor fi înzestrați cu libertăți profesionale râvnite de restul participanților la învățământul terțiar, dar rar accesibile acestora în egală măsură.

Ceea ce nu înseamnă că sprijinirea unei atmosfere de libertate academică nu va reprezenta o miză majoră pentru sistemele de educație terțiară ale viitorului. Diversitatea organizațională va conduce, cel mai probabil, la o pluralitate de „regimuri ale libertății academice”, cu variante extinse și versiuni limitate care conviețuiesc în sânul aceluiași „sistem”. Pe de altă parte, libertatea academică a supraviețuit până astăzi și fiindcă a fost posibil, în cadre educaționale relativ omogene, să fie apărută într-o formă tare, consecventă, ca pe un principiu de la care nu se admit devieri substanțiale. (Și în această privință, libertatea academică s-a asemănat drepturilor și libertăților fundamentale.) Există motive de îngrijorare că, dacă „ideea de Universitate” (așa-cum-o-știm) va fi șubrezită, libertatea academică s-ar putea să piară printr-un proces de moarte lentă. Așa cum scria Abraham Flexner, americanul care a schimbat soarta educației medicale din Statele Unite, „odată demarată, slăbirea [ideii de universitate] va duce la pierderea acesteia. Serviciile publice trebuie asigurate [de învățământul terțiar], dar sub o formă care să separe clar universitatea [de alte instituții]”²⁷. Însă Flexner scria aceste rânduri în 1930, iar viitorul a arătat că, timp de șapte sau opt decenii, universitatea a devenit tot mai încăpătoare, fără ca libertatea academică, principiul central ideii de universitate, să se dilueze. Evoluția libertății intelectuale într-un spațiu educațional diversificat se arată, așadar, greu de prezis; iar surprizele viitorului rămân, probabil, principala consolare.

²⁷ Abraham Flexner, *Universities: American, English, German*, Oxford University Press, New York, 1930, p. 341.

PRIVILEGII SAVANTE

Lucrări citate

- Allen, Phyllis, "Scientific Studies in the English Universities of the Seventeenth Century", *Journal of the History of Ideas* 10.2 (1949).
- American Association of University Professors, "General Report of the Committee on Academic Freedom and Academic Tenure", în *Freedom and Tenure in the Academy*, coord. de William W. Van Alstyne, Duke University Press, Durham și Londra, 1993.
- Andrescu, Liviu, Radu Gheorghiu, Viorel Proteasa, Adrian Curaj, "Institutional Diversification and Homogeneity in Romanian Higher Education: The Larger Picture", în *European Higher Education at the Crossroads: Between the Bologna Process and National Reforms*, coord. de A. Curaj, Peter Scott, Lazăr Vlăsceanu, Lesley Wilson, Springer, Dordrecht, 2012.
- Andrescu, Liviu, Radu Gheorghiu, Adrian Curaj, "Unleashing Individualization. Challenges for Personalization in Tertiary Education", în *Proceedings of the 7th International Conference on the Management of Technological Changes*, coord. C. Rusu, Democritus University of Thrace, Alexandroupoli, 2011.
- Andrescu, Liviu, *Libertatea academică: între teorie și practica universitară*, Institutul European, Iași, 2010.
- Andrescu, Liviu, "Foundations of Academic Freedom: Making New Sense of Some Aging Arguments", în *Studies in Philosophy and Education* 28.6 (2009).
- Andrescu, Liviu, "Academic Freedom and Religiously-Affiliated Universities", în *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 7.19 (2008).
- Andrescu, Liviu, "Tradiția antreprenorială în universitatea americană", *Secolul 21*, nr. 10-12, 2003.
- Arnold, Matthew, *Culture and Anarchy and Other Writings*, coord. de Ștefan Collini, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

PRIVILEGII SAVANTE

- Arum, Richard, Josipa Roksa, *Academically Adrift: Limited Learning on College Campuses*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 2011.
- Avramov, Iordan, "An Apprenticeship in Scientific Communication: The Early Correspondence of Henry Oldenburg (1656-63)", *Notes and Records of the Royal Society of Londra* 53.2 (1999).
- Baron, Hans, "The Querelle of the Ancients and the Moderns as a Problem for Renaissance Scholarship", *Journal of the History of Ideas* 20.1 (1959).
- Biagioli, Mario, "Etiquette, Interdependence, and Sociability in Seventeenth-Century Science", *Critical Inquiry* 22.2 (1996).
- Biagioli, Mario, "Scientific Revolution, Social Bricolage, and Etiquette", în *The Scientific Revolution in National Context*, coord. de Roy Porter și Mikulas Teich, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Birnbaum, Robert, *How Colleges Work: The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco, 1988.
- Blanshard, Brand, *The Uses of a Liberal Education*, coord. de E. Freeman, Open Court, LaSalle, 1973.
- Blom, Hans W., "The Moral and Political Philosophy of Spinoza", în *The Renaissance and Seventeenth-Century Rationalism*, coord. de G.H.R. Parkinson, Routledge, Londra și New York, 2003.
- Bowie, Andrew, *Schelling and Modern European Philosophy: An Introduction*, Routledge, Londra și New York, 1993.
- Brant, Irving, *The Bill of Rights: Its Origin and Meaning*, American Library, New York, 1965.
- Braun, Dietmar, François-Xavier Merrien, coord., *Towards a New Model of Governance for Universities? A Comparative View*, Jessica Kingsley Publishers, Londra, 1999.
- Breazeale, Daniel, "Fichte and Schelling: the Jena Period", în *The Age of German Idealism*, coord. de Robert C. Solomon și Kathleen M. Higgins, Routledge, Londra și New York, 1993.
- Byrne, J. Peter, "Academic Freedom: A 'Special Concern of the First Amendment'", *Yale Law Journal* 99 (1989).
- Charle, Christophe, Jacques Verger, *Istoria Universităților*, Institutul European, Iași, 2001.

- Charle, Christophe, "Patterns", în *A History of the University in Europe, III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*, coord. de Walter Rüegg, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Church, Robert L., "Economists as Experts: The Rise of an Academic Profession in the United States, 1870-1920", în *The University in Society, II: Europe, Scotland, and the United States from the 16th to the 20th Century*, coord. de Lawrence Stone, Princeton University Press, Princeton, 1974.
- Clanchy, M.T., *Abelard: A Medieval Life*, Blackwell, Londra, 1997.
- Clarke, Michael, "Kant's Rhetoric of Elightenment", *The Review of Politics* 59 (1997).
- Courtenay, William J., "Inquiry and Inquisition: Academic Freedom in Medieval Universities", *Church History* 58.2 (1989).
- Curran, Charles E., *Catholic Education, Theology, and Academic Freedom*, University of Notre Dame Press, Notre Dame și Londra, 1990.
- Daly, Lowrie J., *The Medieval University, 1200-1400*, Sheed and Ward, New York, 1961.
- Darkenwald, Gordon, "Organizational Conflict in Colleges and Universities", *Administrative Science Quarterly* 16.4 (1971).
- De George, Richard T., *Academic Freedom and Tenure: Ethical Issues*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1997.
- de Ridder-Symoens, Hilde, "Management and Resources", în *A History of the University in Europe, II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, coord. de Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Diehl, Carl, "Innocents Abroad: American Students in German Universities, 1810-1870", *History of Education Quarterly* 16.3 (1976).
- Dooley, Brendan, "Social Control and the Italian Universities: From Renaissance to Illuminismo", *The Journal of Modern History* 61.2 (1989).
- Eamon, William, *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

PRIVILEGII SAVANTE

- Eisemann, Pierre Michel, "Introduction", în *Standard-setting in UNESCO, I: Normative Action in Education, Science, and Culture*, coord. de Abdulqawi Yusuf, Martinus Nijhof, Leiden și Boston, 2007.
- Eisenstein, Elizabeth L., *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Eliot, Charles W., "Academic Freedom", în *Science*, vol. 26, nr. 653, 1907.
- Eliot, Charles W., "Address", *Science*, vol. 24, nr. 601, 1906.
- Eliot, Charles W., "Resemblances and Differences among American Universities", *Science*, vol. 22, nr. 572, 1905.
- Ernst, Germana, *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, trad. de David Marshall, Springer, Dordrecht, 2010.
- Fichte, Johann Gottlieb, "Reclamation of the Freedom of Thought from the Princes of Europe, Who Have Oppressed It Until Now", în *What Is Enlightenment?*, coord. de James Schmidt, University of California Press, Berkeley, 1996.
- Finkin, Matthew, Robert Post, *For the Common Good: Principles of American Academic Freedom*, Yale University Press, New Haven și Londra, 2009.
- Flexner, Abraham, *Universities: American, English, German*, Oxford University Press, New York, 1930.
- Fish, Stanley, *Save the World on Your Own Time*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Freedman, James O., "Presidents and Trustees" în *Governing Academia: Who Is in Charge at the Modern University?*, coord. de Ronald Ehrenberg, Cornell University Press, Ithaca și Londra, 2004.
- Frey, Bruno, "Publishing as Prostitution? – Choosing Between One's Own Ideas and Academic Success", *Public Choice* 116 (2003).
- Frijhoff, Willem, "Patterns", în *A History of the University in Europe, II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, coord. de Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

- Glenn, Charles, "University Mission and Academic Freedom: Are They Irreconcilable?", *European Journal for Education Law and Policy* 4 (2000).
- Gordon, James D., "Individual and Institutional Academic Freedom at Religious Colleges and Universities", *Journal of College and University Law* 30.1 (2003).
- Granada, Miguel, Dario Tessicini, "Copernicus and Fracastoro: the dedicatory letters to Pope Paul III, the history of astronomy, and the quest for patronage", *Studies in History and Philosophy of Science* 36 (2005).
- Gregory, Frederick, "Kant, Schelling, and the Administration of Science in the Romantic Era", *Osiris* 5 (1989).
- Grendler, Paul F., *The Universities of the Italian Renaissance*, Johns Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 2002.
- Gutmann, Amy, *Democratic Education*, ed. revăzută, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Hammerstein, Nottker, "Relations with Authority", în *A History of the University in Europe, II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, coord. de Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Harrison, Jr., Richard L., "Melanchthon's Role in the Reformation of the University of Tubingen", *Church History* 47.3 (1978).
- Harvey, Lee, "Democratising Quality", în *Trends in Quality Assurance*, coord. de Lucien Bollaert et al., European University Association, Bruxelles, 2009.
- Haskins, Charles Homer, *The Rise of Universities*, Transaction, New Brunswick și Londra, 2002.
- Hofstadter, Richard, *Academic Freedom in the Age of the College*, Columbia University Press, New York și Londra, 1955.
- Hofstadter, Richard, *Anti-Intellectualism in American Life*, Knopf, New York, 1963.
- Hofstetter, Michael J., *The Romantic Idea of a University: England and Germany, 1770-1850*, Palgrave, Londra, 2001.
- Howard, Thomas A., *Protestant Theology and the Making of the Modern German University*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

PRIVILEGII SAVANTE

- Hughes, Graham, "Tenure and Academic Freedom", în *The Concept of Academic Freedom*, coord. de Edmund Pincoffs, University of Texas Press, Austin și Londra, 1972.
- Huxley, T.H., "Universities: Actual and Ideal", în T.H. Huxley, *Collected Essays, III*, Macmillan, Londra, 1894.
- Hyde, J.K., "Commune, University and Society in Early Medieval Bologna", în *Universities in Politics: Case Studies from the late Middle Ages and Early Modern Period*, coord. de John W. Baldwin și Richard A. Goldthwaite, Johns Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1972.
- Israel, Jonathan, "Spinoza, Locke and the Enlightenment Battle for Toleration", în *Toleration in Enlightenment Europe*, coord. de Peter Grell și Roy Porter, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Kant, Immanuel, *The Conflict of the Faculties/Der Streit der Fakultäten*, coord. și trad. de Mary J. Gregor, University of Nebraska Press, Lincoln, 1992.
- Karran, Terence, "Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta?*", *Higher Education Policy* 22 (2009).
- Karran, Terence, "Academic Freedom in Europe: Reviewing UNESCO's *Recommendation*", *British Journal of Educational Studies* 57.2 (2009).
- Keen, Maurice, *A History of Medieval Europe*, Penguin, Harmondsworth, 1991.
- Keen, Ralph, "Political Authority and Ecclesiology in Melancthon's 'De Ecclesiae Autoritate'", *Church History* 65 (1996).
- Keller, Morton, Phyllis Keller, *Making Harvard Modern: The Rise of America's University*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Kibre, Pearl, *Scholarly Privileges in the Middle Ages: The Rights, Privileges, and Immunities of Scholars and Universities at Bologna, Padua, Paris, and Oxford*, Mediaeval Academy of America, Cambridge, 1962.
- La Vopa, Anthony J., "Vocations, Careers, and Talent: Lutheran Pietism and Sponsored Mobility in Eighteenth-Century Germany", *Comparative Studies in Society and History* 28.2 (1986).

- Larsen, Andrew E., "Academic Condemnation and the Decline of Theology at Oxford", *History of Universities*, XXIII/1, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Laycock, Douglas, "Academic Freedom, Religious Commitment, and Religious Integrity." *Marquette Law Review* 78 (1994).
- Leventhal, Robert S., "The Emergence of Philological Discourse in the German States, 1770-1810", *Isis* 77.2 (1986).
- Lewis, Lionel S., "A Complementary Essay", în Charles Homer Haskins, *The Rise of Universities*, coord. de Lionel S. Lewis, Transaction, New Brunswick și Londra, 2002.
- Lines, David, "Humanism and the Italian universities", în *Humanism and Creativity in the Renaissance*, coord. de Christopher Celenza și Kenneth Gouwens, Brill, Leiden și Boston, 2006.
- Locke, John, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, trad. de Silviu Culea, Nemira, București, 1999.
- Maasen, Peter, Bjorn Stensacker, "The Knowledge Triangle, European Higher Education Policy Logics and Policy Implications", *Higher Education* 61.6 (2011).
- Maggi, Armando, "Tommaso Campanella's Philosophy and the Birth of Modern Science", *Modern Philology* 107.3 (2010).
- Marginson, Simon, "Yes, MOOC is the Global Higher Education Game Changer", *University World News*, vol. 234, 2012.
- Marsden, George, *The Outrageous Idea of Christian Scholarship*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Mayer, Jacob Peter, *Political Thought in France*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1961.
- McClellan, III, James E., "The Academie Royale des Sciences, 1699-1793: A Statistical Portrait", *Isis* 72.4 (1981).
- McClelland, Charles E., *State, Society, and University in Germany, 1700-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
- McConnell, Michael W., "Academic Freedom in Religious Colleges and Universities", *Law and Contemporary Problems* 53 (1990).
- McLaughlin, Mary M., "Paris Masters of the Thirteenth and Fourteenth Centuries and Ideas of Intellectual Freedom", *Church History* 24.3 (1955).

PRIVILEGII SAVANTE

- Menand, Louis, "The Future of Academic Freedom", în *The Future of Academic Freedom*, coord. de Louis Menand, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 1996.
- Merton, Robert K., "The Normative Structure of Science", în Robert K. Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 1979.
- Methuen, Charlotte, "Securing the Reformation Through Education: The Duke's Scholarship System of Sixteenth-Century Württemberg", *Sixteenth Century Journal* 25.4 (1994).
- Metzger, Walter P., *Academic Freedom in the Age of the University*, Columbia University Press, New York și Londra, 1955.
- Mill, John Stuart, *Despre libertate*, trad. de Adrian-Paul Iliescu, Humanitas, București, 1994.
- Mill, John Stuart, "Inaugural Address Delivered to the University of St. Andrews", în *Collected Works of John Stuart Mill, XXI*, coord. de John M. Robson, University of Toronto Press, Toronto și Buffalo, 1991.
- Milton, John, *Areopagitica*, în John Milton, *Selected Prose*, ed. revăzută, coord. de C.A. Patrides, University of Missouri Press, Columbia, 1985.
- Miroiu, Adrian, Liviu Andreescu, "Goals and Instruments of Diversification in Higher Education", *Quality Assurance Review for Higher Education* 2 (2010).
- Miroiu, Mihaela, "Malpraxisul în consilierea politică", 22, 19-25 ian. 2007.
- Monfasani, John, "Aristotelians, Platonists, and the Missing Ockhamists: Philosophical Liberty in Pre-Reformation Italy", *Renaissance Quarterly* 46.2 (1993).
- Munby, Julian, "Oxford: The Medieval University and the Town", în *Les universités et la ville au Moyen Âge: Cohabitation et tension*, coord. de Patrick Gilli, Jacques Verger și Daniel Le Blévec, Brill, Leiden și Boston, 2007.
- Musselin, Christine, *The Long March of French Universities*, Routledge Falmer, Londra și New York, 2004.

- Mureșan, Valentin, coord., *Manifest pentru o universitate antreprenorială*, Punct, București, 2002.
- Nadler, Steven, “Baruch Spinoza”, în *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/spinoza/#3>, 2005.
- Nauert, Charles G., “Humanist Infiltration into the Academic World: Some Studies of Northern Universities”, *Renaissance Quarterly* 43.4 (1990).
- Newman, John Henry, *The Idea of a University*, coord. de Frank M. Turner, Yale University Press, New Haven și Londra, 1996.
- O’Boyle, Lenore, “Learning for Its Own Sake: The German University as Nineteenth-Century Model”, *Comparative Studies in Society and History* 25.1 (1983).
- O’Neil, Robert M., *Free Speech in the College Community*, Indiana University Press, Bloomington, 1997.
- Otterspeer, Willem, “The University of Leiden – An Eclectic Institution”, *Early Science and Medicine* 6.4 (2001).
- Paul, Harry, *From Knowledge to Power: The Rise of the Science Empire in France, 1860-1919*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Pedersen, Olaf, *The First Universities: Studium Generale and the Origins of University Education in Europe*, trad. de Richard North, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Pitts, Edward I., “Spinoza on Freedom of Expression”, *Journal of the History of Ideas* 47.1 (1986).
- Porter, Roy, “The Scientific Revolution and Universities”, în *A History of the University in Europe, II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, coord. de Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Pozzo, Riccardo, Michael Oberhausen, “The Place of Science in Kant’s University”, *History of Science* 40.3 (2002).
- Pritchard, Rosalind M. O., “Academic Freedom and Autonomy in the United Kingdom and Germany”, *Minerva* 36 (1998).
- Rait, Robert S., *Life in the Medieval University*, Cambridge University Press, Cambridge, 1912.
- Rajagopal, Balakrishnan, “Academic Freedom as a Human Right: An Internationalist Perspective”, *Academe* 89.3 (2003).

PRIVILEGII SAVANTE

- Rashdall, Hastings, *The Universities of Europe in the Middle Ages, I, II*, Clarendon Press, Oxford, 1936.
- Ramati, Ayval, "Harmony at a Distance: Leibniz's Scientific Academies", *Isis* 87.3 (1996).
- Ringer, Fritz, "Higher Education in Germany in the Nineteenth Century", *Journal of Contemporary History* 2.3 (1967).
- Rossi, Paolo, *Nașterea științei moderne în Europa*, trad. de Dragoș Cojocaru, Polirom, Iași, 2004.
- Rothblatt, Sheldon, *The Revolution of the Dons: Cambridge and Society in Victorian England*, Basic Books, New York, 1968.
- Royce, Josiah, "Present Ideals of American University Life", *Scribner's Magazine*, vol. 10, nr. 3, 1891.
- Rummel, Erika, "Et cum theologo bella poeta gerit: The Conflict between Humanists and Scholastics Revisted", *Sixteenth Century Journal* 23.4 (1992).
- Russell, Conrad, *Academic Freedom*, Kindle ed., Taylor & Francis, Londra, 1993.
- Rüegg, Walter, "Themes and Patterns", în *A History of the University in Europe, II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, coord. de Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Rüegg, Walter, "Themes", în *A History of the University in Europe, III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*, coord. de Walter Rüegg, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Sanderson, Michael, *The Universities in the Nineteenth Century*, Routledge & Kegan Paul, Londra și Boston, 1975.
- Sarasohn, Lisa T., "Thomas Hobbes and the Duke of Newcastle: A Study in the Mutuality of Patronage Before the Establishment of the Royal Society", *Isis* 90.4 (1999).
- Sarasohn, Lisa T., "Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth Century", *Isis* 84.1 (1993).
- Sartorius, Rolf, "Tenure and Academic Freedom", în *The Concept of Academic Freedom*, coord. de Edmund Pincoffs, University of Texas Press, Austin și Londra, 1972.

- Savage, Donald, Patricia Finn, “UNESCO and the Universities”, *Academe* 85.4 (1999).
- Schachner, Nathan, *The Mediaeval Universities*, A.S. Barnes, New York, 1962.
- Scanlon, T.M., “Academic Freedom and the Control of Research”, în *The Concept of Academic Freedom*, coord. de Edmund Pincoffs, University of Texas Press, Austin și Londra, 1972.
- Scharlemann, Robert, “Theology in Church and University: The Post-Reformation Development”, *Church History* 33.1 (1964).
- Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, în Friedrich Schiller, *Sämtliche Werke*, V, Carl Hanser, München, 1959.
- Scruton, Roger, *Spinoza*, trad. de Diana Arghirescu, Humanitas, București, 1996.
- Shaler, Nathaniel Southgate, “The Use and Limits of Academic Culture”, *The Atlantic Monthly*, vol. 66, nr. 394, 1890.
- Shapin, Steven, “The House of Experiment in Seventeenth-Century England”, *Isis* 79.3 (1988).
- Shapin, Steven, “Pump and Circumstance: Robert Boyle’s Literary Technology”, *Social Studies of Science* 14.4 (1984).
- Shils, Edward, “The Order of Learning in the United States from 1865 to 1920: The Ascendancy of the Universities”, în Edward Shils, *The Order of Learning: Essays On the Contemporary University*, coord. de Philip Altbach, Transaction, New Brunswick, 1997.
- Shils, Edward, “The Modern University and Liberal Democracy”, în Edward Shils, *The Calling of Education: The Academic Ethic and Other Essays on Higher Education*, coord. de Steven Grosby, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 1997.
- Simons, M., “‘Education Through Research’ at European Universities: Notes on the Orientation of Academic Research”, *Journal of Philosophy of Education* 40 (2006).
- Smith, Steven B., *Spinoza, Liberalism, and the Question of Jewish Identity*, Yale University Press, New Haven și Londra, 1997.
- Smith, Steven B., *Spinoza’s Book of Life: Freedom and Redemption in the Ethics*, Yale University Press, New Haven și Londra, 2003.

PRIVILEGII SAVANTE

- Snow, Dale E., *Schelling and the End of Idealism*, SUNY Press, Albany, 1996.
- Spalding, Paul, "Noble Patrons and Religious Innovators in 18th-Century Germany: The Case of Johann Lorenz Schmidt", *Church History* 65.3 (1996).
- Spinoza, Baruch, *Etica*, trad. de Alexandru Posescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- Spinoza, Baruch, *Tratatul teologico-politic*, trad. de I. Firu, Editura Politică, București, 1960.
- Sutton, Robert B., "The Phrase Libertas Philosophandi", *Journal of the History of Ideas* 14.2 (1953).
- Teichler, Ulrich, "Diversification? Trends and Explanations of the Shape and Size of Higher Education", *Higher Education* 56 (2008).
- Tijssen, J.M.M.H., "Master Almaric and the Almaricians: Inquisitorial Procedure and the Suppression of Heresy at the University of Paris", *Speculum* 71.1 (1996).
- Trachtenberg, Alan, *The Incorporation of America: Culture and Society in the Gilded Age*, Hill and Wang, New York, 1982.
- Tribe, Keith, "Camaralism and the Study of Government", *Journal of Modern History* 56 (1984).
- Trow, Martin, "Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII", în *International Handbook of Higher Education*, coord. de James Forest și Philip Altbach, Springer, Dordrecht, 2011.
- Turnbull, G.H., "The Changes in Fichte's Attitude Toward State Intervention in Education", *International Journal of Ethics* 47.2 (1937).
- Turner, Frank M., "Newman's University and Ours", în *The Idea of a University*, coord. de Frank M. Turner, Yale University Press, New Haven, 1996.
- Turner, R. Steven, "University Reformers and Professorial Scholarship in Germany, 1760-1806", în *The University in Society, II: Europe, Scotland, and the United States from the 16th to the 20th Century*, coord. de Lawrence Stone, Princeton University Press, Princeton, 1974.

- Van Alstyne, William, “The Specific Theory of Academic Freedom and the General Issue of Civil Liberty”, în *The Concept of Academic Freedom*, coord. de Edmund Pincoffs, University of Texas Press, Austin și Londra, 1972.
- Verger, Jacques, “The University of Paris and the End of the Hundred Years’ War”, în *Universities in Politics: Case Studies from the late Middle Ages and Early Modern Period*, coord. de John W. Baldwin și Richard A. Goldthwaite, Johns Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1972.
- Verger, Jacques, “Les conflits «Town and Gown» au Moyen Âge: essai de typologie”, în *Les universités et la ville au Moyen Âge: Cohabitation et tension*, coord. de Patrick Gilli, Jacques Verger și Daniel Le Blévec, Brill, Leiden și Boston, 2007.
- Voltaire, “On Chancellor Bacon”, în *Letters on England*, trad. de Leonard Tancock, Penguin, Harmondsworth, 1995.
- Weber, Max, “Science as a Vocation”, în *From Max Weber: Essays in Sociology*, coord. de H.H. Gerth și C. Wright Mills, Oxford University Press, New York, 1946.
- Weisz, George, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914*, Princeton University Press, Princeton, 1983.
- West, Andrew F., “What Is Academic Freedom?”, *The North American Review*, vol. 140, nr. 342, mai 1885.
- Westfall, Richard S., “Science and Patronage: Galileo and the Telescope”, *Isis* 76.1 (1985).
- Wittrock, Björn, “The Legacy of Wilhelm von Humboldt and the Future of the European University”, în *The European Research University: A Historical Parenthesis?*, coord. de Guy Neave, Kjell Blücker și Thorsten Nybom, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Wood, Melinda, Christine Des Jarlais, “When Post-Tenure Review Policy and Practice Diverge: Making the Case for Congruence”, *Journal of Higher Education* 77.4 (2006).
- Yates, Frances A., “Giordano Bruno’s Conflict with Oxford”, *Journal of the Warburg Institute* 2.3 (1939).
- Zeldin, Theodore, “Higher Education in France, 1848-1940”, *Journal of Contemporary History* 2.3 (1967).

PRIVILEGII SAVANTE